

Roskilde Universitet

Forholdet mellem ytringsfrihed og religionsfrihed

Gruppe 11:

Eva Guld Boesen

Molly Bilde Fabrin

Lærke Lykke Grønnebæk

Sally Elvekjær Jordahn

Oliver August Mervig

Markus Dithmer Sletten

Vejleder:

Sune Lægaard

HumBach 46.2

1. semester

2013

Abstract

This study investigates different ideas of the relation between freedom of speech and freedom of religion and how these perceptions effect the comprehension of how this relation should be, and furthermore whether a conflict lies in this matter. To understand these complicated terms a clarification of both freedom and rights is necessary.

Through a clarification of concepts and a discussion of the different views of the theorists and debaters in the project, along with an interpretation of both normative and historical arguments, the complexity of this debate will be formulated. It appears that a potential conflict will not occur between the two rights, but between freedom of speech and religious feelings.

In conclusion, the question of a possible conflict depends on the different comprehensions of the concepts of freedom and rights. The perceptions depend on many different elements, which indicate that the approach can never be fully objective regarding the normative discussion on the relation between freedom of speech and freedom of religion.

Indholdsfortegnelse

INDLEDNING	4
PROBLEMFELT.....	4
PROBLEMFORMULERING	5
AFGRÆNSNING AF DET VALGTE PROBLEMFELT OG FOR TILVEJBRINGELSEN AF DET BENYTTETE MATERIALE.....	5
REDEGØRELSE FOR ANVENDTE TEORIER OG METODER	6
MOTIVATION.....	8
LOVE OG PARAGRAFFER I EN HISTORISK SAMMENHÆNG	10
BEGREBSAFKLARINGER	14
FRIHED.....	14
RETTIGHED.....	17
YTRINGSFRIHED.....	22
RELIGIONSFRIHED	25
DISKUSSION.....	28
LOVGIVNING.....	31
DISKUSSION AF HVORVIDT HADSKE ORD FØRER TIL HADBELAGTE GERNINGER	36
UFORMEL YTRINGS- OG RELIGIONSFRIHED	39
<i>Tonen i debatten</i>	42
YTRINGSFRIHEDENS OG RELIGIONSFRIHEDENS GRÆNSER	46
YTRINGSFRIHED OG RELIGIONSFRIHED SOM RETTIGHEDER OG FRIHEDER	49
<i>Afvejning og prioritering</i>	52
KONKLUSION	55
PROGRESSIONSFOKUS	59
LITTERATURLISTE	62

Indledning

Dette projekt undersøger forholdet mellem ytrings- og religionsfrihed qua en begrebsafklaring af frihed, rettighed, ytringsfrihed og religionsfrihed samt en normativ diskussion af de forskellige forståelser af dette forhold. Med udgangspunkt i forskellige teoretikere og toneangivende debattører vil vi opveje forskellige fortolkninger af forholdet og påvise emnets kompleksitet.

Problemfelt

I marts 2013 udkom Jacob Mchangamas film ”Collision! Free Speech and Religion”, hvori han forklarer, hvordan ytringsfrihed og religionsfrihed ikke skal forstås som værende i konflikt, men tværtimod som komplementære. På trods heraf mener han, at der til stadighed opstår konflikter verden over, som er forbundet til, men ikke grundet i, at ytringsfrihed og religionsfrihed er rettigheder. Konflikterne opstår først, når religiøse følelser også indblandes. Derfor hævder han, at det er vigtigt, at vi holder fast i vores værdier om frihed, og at de altid bør komme før religiøse symboler og følelser. Igennem eksempler fra hele verden forsøger han at påvise forstærkningskraften mellem ytrings- og religionsfrihed ved at forklare, hvordan rettighedernes samspil lader ”den troende, skeptikeren og ateisten” leve sammen i social fred og med religiøs tolerance. Mchangama argumenterer for, at ikke-liberale lande som Iran og Egypten forlanger et system af intolerance fremfor tolerance, når de forlanger, at vestlige landes ytringsfrihed begrænses af hensyn til religiøse følelser. Det er i netop dette samspil mellem lande, at Mchangama udtrykker, at vi i de vestlige lande skal passe på med at undskylde til ikke-liberale lande for vores handlinger, der kan støde religiøse følelser. Det er netop vores frihed til de handlinger, der har støbt fundamentet som vores demokratiske samfund hviler på.

Problematikken i Mchangamas film går derved på de kollisioner, der faktisk findes i sammenstødet mellem ytringsfrihed og religiøse følelser. Generelt kan rettigheder både begrænse og blive begrænset i hensynet til beskyttelse af individet. Når rettigheder begrænser, skal det forstås som majoritetens pligt til at tolerere minoriteters ret til eksempelvis religionsudøvelse. Her opstår en kollision i den forstand, at flertallets vilje bliver begrænset i beskyttelsen af en frihedsrettighed, som her er religionsfrihed. Når rettigheder derimod bliver begrænset, forstås det således, at demokratiet har en pligt til at vægte nogle hensyn til samfundet højere end visse individuelle rettigheder.

Mchangamas diskussion af, hvorvidt og på hvilken måde ytringsfriheden og religionsfriheden kolliderer, er kun én af mange diskussioner om emnet. Behovet for diskussionen af opfattelsen af forholdet ytringsfrihed og religionsfrihed imellem bunder blandt andet i to konstante faktorer, som Flemming Rose omtaler. Disse faktorer bestemmer, hvordan verden ser ud i dag og har betydning for, hvordan vi skal håndtere spørgsmålet om ytringsfrihedens begrænsninger¹. Rose påpeger først,

hvordan den teknologiske udvikling, som den første faktor, bevirker at noget offentliggjort på en dansk hjemmeside automatisk bliver offentliggjort overalt. Konsekvensen af dette er ifølge Ejvind Hansen “at internettet muliggør, at man kan ytre sig på måder, som er lovlige der, hvor man fysisk befinder sig, men samtidig er ulovlige hos potentielle modtagere”.² Globaliseringen og dermed den øgede globale mobilitet har som den anden faktor betydet, “at alle samfund bliver mere multikulturelle, multietniske og multireligiøse uanset hvad”.³

Disse to faktorer må nødvendigvis bevirke, at ytringsfriheden og forståelsen heraf udfordres af andre kulturers opfattelse af denne, hvilket eksempelvis var tilfældet i forbindelse med Muhammedkrisen, hvor ytringsfriheden kom i klemme i forhold til nogle muslimers fortolkning af samme. Ud fra disse faktorer, men især Mchangamas problemstilling i ”Collision! Free Speech and Religion”, har vi udformet vores problemformulering.

Problemformulering

Hvordan kan forholdet mellem ytringsfrihed og religionsfrihed forstås, og hvilke konsekvenser har denne opfattelse for holdningen til hvordan dette forhold bør være?

For at kunne give den bedst mulige besvarelse, må følgende nødvendigvis besvares inden:

1. Hvad er rettigheder og friheder?
2. Hvad er ytringsfrihed og religionsfrihed?
3. Hvilke forskellige forståelser er der af forholdet mellem ytringsfrihed og religionsfrihed?
4. Hvordan kan ytringsfriheden og religionsfriheden forstås ud fra en kulturel kontekst?

Afgrænsning af det valgte problemfelt og for tilvejebringelsen af det benyttede materiale

Spørgsmålet om ytrings- og religionsfriheden er meget bredt, og det har fra starten været en udfordring for os at afgrænse emnet. Alligevel har en omfattende afgrænsning været nødvendig, da rammerne for projektet er bestemt både omfangs- og tidsmæssigt.

I forhold til vores problemfelt var vi først nødt til at beslutte os for, hvilke dimensioner, vi syntes, var relevante at skrive i på baggrund af det i forvejen valgte emne. Vi valgte Kultur og Historie samt Filosofi og Videnskab, da disse dimensioner synes at omfavne vores problemstilling bedst muligt. Vi kunne også have skrevet projektet ud fra Tekst og Tegn-dimensionen, da dette ville kunne have tilført vores projekt yderligere substans, hvis vi eksempelvis havde tekstanalyseret den anvendte retorik i debatten. Grunden til, at vi ikke også valgte denne tilgang, var ganske simpelt tidspres.

Så var vi nødt til at afgøre, hvorvidt vi ville tillægge opgaven en enten juridisk eller filosofisk vinkel. Valget faldt på den retspolitiske tilgang, da vi mente, at vi igennem denne indgangsvinkel bedst kunne undersøge, hvad vi egentligt syntes var interessant ved problemstillingen: Nemlig den normative diskussion vedrørende forholdet mellem ytrings- og religionsfriheden.

Næste nødvendige afgrænsning vedrørte spørgsmålet om, hvor de geografiske grænser for vores projekt skulle gå. Her bestemte vi os for, at vi primært ville fokusere på Danmark. Vi har dog af hensyn til opgavens validitet og aktualitet alligevel valgt at inddrage argumenter, der bunder i globale tendenser.

Endvidere har vi valgt primært at beskæftige os med vores problemstilling ud fra et nutidigt perspektiv, men har, igen på grund af opgavens validitet, valgt at trække tråde tilbage til historien, eftersom dette har været nødvendigt for forståelsen af den nutidige situation.

Med hensyn til materiale kunne det have været interessant at have arbejdet med flere cases, men vi har været nødsaget til at begrænse os, igen på grund af tidspres.

Vi har inddraget teoretikere ud fra præmissen om, at diskussionen blev mest nuanceret, hvis vi belyste den fra så mange forskellige synspunkter som muligt, men igen indenfor rammerne af tid, relevans og geografi.

Vi har valgt udelukkende at beskæftige os med i forvejen eksisterende materiale, fremfor selv at producere eksempelvis interviews eller spørgeskemaer. Det gjorde vi, idet debatten allerede var fyldestgørende, hvorfor vi ikke mente, at vi igennem denne form for empiriske undersøgelser kunne bidrage yderligere.

Redegørelse for anvendte teorier og metoder

I dette filosofiske projekt kan der ikke redegøres for én central teori, da der er anvendt og arbejdet ud fra en række teorier, som ikke blot er taget for pålydende, men i stedet kritisk diskuteret. Teoriene bruges som grundlag for begrebsafklaringerne og skal ydermere indgå i en etisk, retspolitisk diskussion. Nogle af teoriene er anvendt udelukkende som baggrund for begrebsafklaringerne, og nogle analyseres, vurderes og sammenholdes i diskussionen om forståelsen af forholdet mellem ytrings- og religionsfrihed.

Teorier, der i projektet nærmere anvendes som grundlag for forståelsen af begreber samt andre teorier og debattørers holdninger, er John Stuart Mills teori om positive og negative rettigheder, hans skadesprincip, Leif Wenars teori om rettigheders funktioner og i forlængelse hertil Joseph Raz' interessedetori, Isaiah Berlins forståelse af positive og negative friheder og Jens Elo Rytters teorier om rettigheder og begrundelser for ytrings- og religionsfrihed.

Jacob Mchangama og Ejvind Hansens normative teorier anvendes både som grundlag for forståelsen af begrebet frihed, herunder også religionsfrihed. Flemming Rose og Henning Kochs teorier, forståelser og normative begrundelser benyttes udelukkende som diskussionsgrundlag. Alle teorier og begrundelser vil blive præsenteret og uddybet – og visse diskuteret – løbende gennem projektet.

Da projektet overvejende er forankret i Filosofi og Videnskab, og da der i dimensionen ikke er defineret generelle metoder, anvendes i projektet ikke én specifik metode. I projektets begrebsafklaringer, har vi inddraget filosofiske teorier for at forstå begreber af central betydning i forhold til problemformuleringen. Den filosofiske tilgangsvinkel er derudover brugt til at levere etiske, normative teorier til diskussionen i projektet. Problemstillingerne, der er udledt af problemformuleringen, er behandlet ud fra disse teorier, hvori vi desforuden har analyseret, vurderet og fortolket argumentationen i. Dertil har vi overvejet, hvilken betydning teoretikere og debattørers værdigrundlag har for deres synspunkter af forholdet mellem ytringsfrihed og religionsfrihed. Ovenstående giver os anledning til at diskutere forståelsen af begreberne rettighed og frihed samt ytringsfrihed og religionsfrihed, om de normative begrundelser har rimelige implikationer og således også, hvordan forholdet mellem ytrings- og religionsfrihed er og bør være.

Selvom projektet er forankret i dimensionen Kultur og Historie, bruger vi ikke en specifik historisk teoretisk tilgang eller metode til at undersøge problemformuleringen, men andenhåndsredegørelser til at sætte en historisk kontekst op for vores teoretiske diskussion.

Dimensionsforankring

Dette projekt er forankret i dimensionen Videnskab og Filosofi, da hovedproblemet i diskussionen er af filosofisk karakter. Med en normativ tilgang vil vi ikke udelukkende tage stilling til det nuværende forhold mellem ytringsfrihed og religionsfrihed, men i højere grad fokusere på hvordan det givne forhold bør være. For at kunne gøre dette, har det været oplagt at forankre projektet i Videnskab og Filosofi, da denne dimension netop lægger vægt på filosofisk refleksion, moralske spørgsmål om handlen, straf, lighed, rettigheder, pligter og retfærdighed, foruden etiske og politiske problemstillinger.

I en diskussion af forholdet mellem ytringsfrihed og religionsfrihed ville i hvert fald to mulige tilgangsvinkler give mening. Et juridisk projekt ville forholde sig til retskendelser, juridiske fortolkninger eller retspositivisme i et overblik over de gældende lovgivningers betydning og formål. Det ville eksempelvis være et fokus på det faktuelle og beskrivende i juraen, såvel som et bud på hvad lov er, gennem en analyse af tidligere domme.

I dette projekt vil vi i stedet opstille problemet om, hvordan det givne forhold bør være. Det bliver dermed en etisk filosofisk diskussion frem for en juridisk. Vi vil, i en mere retspolitisk tilgang, forholde os til de normative problemstillinger, hvorfor projektet vil være af filosofisk karakter. Problemstillingens filosofiske aspekter får dermed en central placering i projektet.

Projektet vil ligeledes være forankret i dimensionen Kultur og Historie, idet spørgsmålet om forholdet mellem ytrings- og religionsfrihed i høj grad afhænger af den kulturelle og historiske kontekst. Da den grundlæggende problemstilling vil blive behandlet i en diskussion, der blandt andet trækker på flere kulturelt og historisk bestemte argumenter, kræver diskussionen af disse en analyse af den givne historiske og kulturelle kontekst. For at kunne forstå et gældende forhold og diskutere hvordan forholdet bør være, giver det mening at sætte det ind i en historisk og kulturel sammenhæng. Dette vil skabe en mere nuanceret baggrund for den argumentation, som bliver bærende for den normative diskussion i projektet. Ved en forankring i Kultur og Historie vil diskussionen få mere dybde, og projektet vil samlet set have et bredere perspektiv.

Ved inddragelse af historie- og kulturanalytiske problemstillinger, vil projektet skabe en bredere forståelse af forholdet mellem ytringsfrihed og religionsfrihed. Nutidige kulturelle problematikker vil derfor blive diskuteret på baggrund af en historisk refleksion. I et fokus på mødet mellem de to frihedsrettigheder opstår vigtigheden af en forståelse for de historiske forandringer.

Motivation

Siden Muhammed-tegningerne blev udgivet i 2005 og skabte røre verden over, er vi stødt på begreberne religions- og ytringsfrihed i alle mulige sammenhænge, hvorfor vi blev nysgerrige efter at forstå forholdet mellem disse to størrelser. I kølvandet på krisen var det vores opfattelse, at der var en konflikt de to frihedsrettigheder i mellem, men efter at have set Jacob Mchangamas film ”Collision! Free Speech and Religion” blev vi opmærksomme på, at dette forhold er meget mere komplekst end som så. Der er mange fortolkninger af og en bred uenighed om, hvordan de to frihedsrettigheder og forholdet imellem dem skal forstås. Muhammed-krisen efterlod ingen tvivl om, at der kan opstå konflikter, når ytringer krænker religiøse følelser, men spørgsmålet er, hvorvidt disse konflikter rimeligvis kan forstås som konflikter mellem rettigheden til ytrings- og religionsfrihed.

Før i tiden blev ytringsfriheden brugt som et redskab, der skulle sikre borgere et værn mod statsmagten, men dens funktion har sidenhen udviklet sig. Med globaliseringen bruges den både borger og stat imellem, men også i langt højere grad (verdens-) borger og (verdens-) borger imellem. Som det sås i forbindelse med bl.a. Muhammedkrisen, kan der opstå konflikter, når vi i Vesten bruger vores ytringsfrihed til f.eks. at kritisere islam. Da Islam som bekendt er en religion, er spørgsmålet så, hvorvidt religionsfriheden skal værne om islam eller enhver anden religion imod

den kritik, som ytringsfriheden kan medføre. Det tror vi kan belyses, hvis man kigger nærmere på hvad rettigheder er, hvordan en eventuel forskel på begreberne rettighed og frihed skal forstås, og hvad sammenhængen mellem disse to begreber måtte være.

Love og paragraffer i en historisk sammenhæng

Til at starte med skal følgende afsnit tjene til at introducere de paragraffer, som vi har valgt at arbejde med, så vi i den senere diskussion kan henvise hertil. Vi har valgt at sætte paragrafferne ind i en historisk kontekst, for at gøre vores endelige diskussion så nuanceret som muligt. At henvise til dette afsnit senere i diskussionen vil desuden kunne medvirke til at sætte de teoretiske begreber i relation til virkeligheden.

Den moderne idé om menneskets ret til frihed bygger på oplysningstidens naturretsfilosofi og blev født i forbindelse med de demokratiske frihedsrevolutioner i henholdsvis USA i 1776 og Frankrig i 1789. Strømningerne nåede først til Danmark i 1800-tallet, og deraf blev Danmarks Riges Grundlov formuleret i 1849.⁴ Grundloven er løbende blevet revideret, men visse love fra den oprindelige gør sig stadig gældende i dag. Dette gælder blandt andre § 77, der sikrer friheden til at ytre sig offentligt og forbyder censur. Paragraffen lyder:

*”Enhver er berettiget til på tryk, i skrift og tale at offentliggøre sine tanker, dog under ansvar for domstolene. Censur og andre forebyggende forholdsregler kan ingensinde på ny indføres.”*⁵

Den blev oprindeligt indført som sikring af pressefriheden mod censur fra magthaverne. Først senere blev dette forstået som en mere generel ret til ytringsfrihed, hvorfor “i skrift og tale” først blev indført i 1953. Paragraffen beskytter dog ikke for efterfølgende ansvar af fremsatte ytringer, da ytringsfriheden er underlagt ansvar for domstolene.⁶

Straffeloven fra 1930⁷ indeholder flere bestemmelser, der begrænser ytringsfriheden. De bedst kendte er § 140, også kaldet blasfemiparagraffen, og § 266b, i daglig tale kaldet racismeparagraffen, og straffelovens bestemmelser om æreskrænkende udtalelser – ofte omtalt som injurielovgivningen. Da det kun er racismeparagraffen og blasfemiparagraffen, der har med spørgsmålet om forholdet mellem ytringsfriheden og religionsfriheden at gøre, er det udelukkende disse vi vil koncentrere os om.

Den såkaldte blasfemibestemmelse i § 140 lyder:

*”Den, der offentlig driver spot med eller forhåner noget her i landet lovligt bestående religionssamfunds tros lærdomme eller gudsdyrkelse, straffes med bøde eller fængsel indtil 4 måneder.”*⁸

Paragraffen er en overlevering fra Christian V's Danske Lov fra 1683. Den blev indsat i straffeloven i 1866.⁹ Der faldt sidst domsfældelse efter § 140 i 1938.¹⁰

Racismeparagraffen blev indført i 1939 og havde først og fremmest til formål at beskytte jøder mod hetz, idet hverken blasfemiparagraffen eller æreskrænkelserbestemmelserne i kapitel 27 i straffeloven, var dækkende, da mængden af jødehetzen var stor og ubestemt.¹¹ Paragraffen blev i 1971 udvidet til ligeledes at omhandle race og seksualitet og hedder nu:

”Den, der offentligt eller med forsæt til udbredelse i en videre kreds fremsætter udtalelse eller anden meddelelse, ved hvilken en gruppe af personer trues, forhånes eller nedværdiges på grund af sin race, hudfarve, nationale eller etniske oprindelse, tro eller seksuelle orientering, straffes med bøde eller fængsel indtil 2 år.”¹²

På linje med ytringsfriheden er religionsfriheden sikret qua § 67 i grundloven, som lyder:

”Borgerne har ret til at forene sig i samfund for at dyrke Gud på den måde, der stemmer med deres overbevisning, dog at intet læres eller foretages, som strider mod sædeligheden eller den offentlige orden.”¹³

Historisk set har religionsfriheden været en fredssikrende foranstaltning, der skulle beskytte fra magthaveres misbrug af religion som et undertrykkende politisk magtmiddel.¹⁴

Danmark underskrev i 1992 Den Europæiske Konvention til Beskyttelse af Menneskerettigheder og Grundlæggende Frihedsrettigheder – som oftest benævnt Den Europæiske Menneskerettighedskonvention; EMRK – der blev vedtaget i 1950 i kølvandet på Anden Verdenskrig.¹⁵ Konventionen sikrer, som den danske grundlov, ytringsfriheden og religionsfriheden samt begrænsninger af disse gennem artikel 9 og 10. Artikel 9 sikrer retten til at tænke frit og til samvittigheds- og religionsfrihed.¹⁶ Artikel 9 fra EMRK lyder:

”Stk. 1: Enhver har ret til at tænke frit og til samvittigheds- og religionsfrihed; denne ret omfatter frihed til at skifte religion eller tro samt frihed til enten alene eller sammen med andre, offentligt eller privat at udøve sin tro eller religion gennem gudstjeneste, undervisning, andagt og overholdelse af religiøse skikke.

Stk. 2: Frihed til at udøve sin religion eller tro skal kun kunne underkastes sådanne begrænsninger, som er foreskrevet ved lov og er nødvendige i et demokratisk samfund af hensyn til den offentlige tryghed, for at beskytte den

offentlige orden, sundheden eller sædeligheden eller for at beskytte andres rettigheder eller friheder."¹⁷

Artikel 10 sikrer ytringsfriheden med formuleringen:

"Stk. 1: Enhver har ret til ytringsfrihed. Denne ret omfatter meningsfrihed og frihed til at modtage eller meddele oplysninger eller tanker, uden indblanding fra offentlig myndighed og uden hensyn til landegrænser. Denne artikel forhindrer ikke stater i at kræve, at radio-, fjernsyns- eller filmforetagender kun må drives i henhold til bevilling.

Stk. 2: Da udøvelsen af disse frihedsrettigheder medfører pligter og ansvar, kan den underkastes sådanne formelle bestemmelser, betingelser, restriktioner eller straffebestemmelser, som er foreskrevet ved lov og er nødvendige i et demokratisk samfund af hensyn til den nationale sikkerhed, territorial integritet eller offentlig sikkerhed, for at forebygge uorden eller forbrydelse, for at beskytte sundheden eller sædeligheden, for at beskytte andres gode navn og rygte eller rettigheder, for at forhindre udspredelse af fortrolige oplysninger, eller for at sikre domsmagtens autoritet og upartiskhed."¹⁸

Dog omfatter EMRK flere aspekter i forhold til frihedsrettighederne end grundloven. Hvor § 77 i grundloven udelukkende beskytter friheden til at ytre sig, beskyttes i artikel 10 friheden til at modtage tanker og information udefra. Dette har især betydning for massemedierne, som således får særlig beskyttelse i rollen som kontrolorgan. En sådan særstatus har der aldrig været tradition for at give den danske presse.¹⁹ Desuden er ytringsfriheden væsentlig mindre begrænset i EMRK end i grundloven, da den i EMRK kun kan begrænses gennem forudgående indgreb eller efterfølgende sanktioner, hvis dette er nødvendigt af hensyn til samfundets fred eller andres rettigheder. Den beskytter herved den materielle ytringsfrihed, hvor § 77 i grundloven kun beskytter den formelle. Yderligere må tilføjes, at et indgreb ifølge EMRK kræver meget tungtvejende grunde og skal have hjemmel efter stk. 2.²⁰

Hverken i grundloven eller EMRK er der tradition for at indbefatte aktive pligter for staten, som i princippet kun bør afstå fra indgriben.²¹ Artikel 10 i EMRK forpligter dog, i visse tilfælde, staten til aktivt at fremme og beskytte ytringsfriheden, særligt når der er tale om urimelige begrænsninger, der skyldes privates indgreb.²²

Selvom det ikke fremgår klart af § 77, antages ytringsfriheden også at omfatte billeder, malerier, skulpturer og lignende. Dette er tydeliggjort i artikel 10, som beskytter *enhver* ytring, herunder også ikke-sprogede udtryksformer. Dette inkluderer blandt andet symboler, symbolsk påklædning og symbolske handlinger, så længe de formidler et budskab. Dog omfatter artiklen ikke ytringer, der udtrykker ekstremt had eller tilskynder til vold.²³

Som i grundloven er religionsfriheden sikret i EMRK gennem artikel 9, som dog yderligere beskytter religiøs tanke- og samvittighedsfrihed. En væsentlig forskel på § 67 og artikel 9 er, at sidstnævnte også dækker ikke-religiøs tro, forstået som en sammenhængende livsopfattelse, som ikke nødvendigvis er tilknyttet noget transcendent. Derudover omfatter bestemmelserne stort set det samme, og fælles for dem er, at religionsfriheden under nogle omstændigheder må afvejes overfor andre hensyn til samfundet samt andre borgeres rettigheder. Nærmere bestemmelser om religionsfriheden er overladt til den enkelte stat, da disse følger de gældende blasfemiparagraffer, og der er stor forskel på forholdet mellem stat og religion i de enkelte europæiske stater.²⁴ Eksempelvis er reguleringen af ytringsfriheden, i relation til krænkelse af private og personlige overbevisninger af moralsk eller religiøs karakter, netop afhængig af de nationale myndigheders bestemmelser.²⁵ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol indrømmer, at en bred skønsmargin er afgørende for bestemmelserne.²⁶

I spørgsmålet om hvorvidt staten er forpligtet i forhold til religionsfriheden, er forskellen på grundloven og EMRK, at § 67 i grundloven ikke antages at modsvares af en aktiv pligt, hvorimod artikel 9 ikke alene forpligter staten til at respektere religionsfriheden, men ydermere pålægger staten pligten til at fremme religiøs tolerance og fri religionsudøvelse.²⁷

Med en grundlæggende skitsering af de lovmæssige forhold i en historisk og kulturel sammenhæng, er vi nu i stand til at kontekstualisere vores normative diskussion. Diskussionen fordrer dog en række begrebsafklaringer først, da vi er afhængige af et begrebsapparatligt værktøj til at analysere og fortolke de forskellige synspunkter i diskussionen. Disse afklaringer vil blive redegjort for i det følgende.

Begrebsafklaringer

Frihed

For at forstå ytringsfrihed og religionsfrihed i spørgsmålet om forholdet mellem disse to størrelser, er man nødt til først at begribe frihed. Frihed er et vidt begreb forstået på mange måder, hvorfor en fyldestgørende begrebsafklaring i denne sammenhæng nødvendigvis må være en sammenholdelse af flere forskellige fortolkninger.

I grundlovens § 71 hedder det om den personlige frihed, at den er ukrænkelig. Meget mere konkret bliver det ikke, hvorfor vi er nødt til se nærmere på nogle forskellige teorier vedrørende begrebet frihed:

I forhold til frihedsbegrebet fremsætter John Stuart Mill skadesprincippet, hvori han argumenterer for, at enhver person må handle, som han ønsker, så længe konsekvenserne, af den handling han udfører, ikke er negative for hans omgivelser. Så længe handlingerne kun omfatter ophavsmanden, bør han socialt og juridisk være fri til at gøre, som han vil, så længe han selv tager konsekvenserne. Mill taler i denne sammenhæng dog udelukkende om ”... *myndige og åndeligt fuldt udrustede personer.*”²⁸

Hvis individet derimod udøver skade på andre end sig selv, da må staten gribe ind.²⁹ Mill mener altså, at ”*den eneste måde, hvorpå magt legitimt kan anvendes mod et individ i et samfund mod dennes vilje, er for at forhindre ham i at skade andre. Hans eget bedste – det være sig fysisk eller psykisk – er ikke nok.*” Herfor fungerer det nødvendigvis sådan, at individets behov er sekundære i forhold til samfundets.

I 1958 skrev Isaiah Berlin et essay kaldet ”To slags frihed”, hvori han forklarer begrebet frihed ud fra to forskellige hovedbetydninger. Han skelner mellem negativ og positiv frihed, hvori forskellen i store træk ligger i, hvorvidt man er fri fra forskellige begrænsninger eller fri til at vælge mellem forskellige muligheder.³⁰ ”*Negativ frihed er lig med fravær af tvang, mens positiv er frihed til selvbestemmelse.*”³¹ Det vil sige, at negativ frihed er frihed fra indgriben, hvorimod positiv frihed handler om muligheden for at opnå noget, altså angår det positive og negative genstanden for frihed. Retten til en given frihed fordrer de pligter, der falder på andre, og som enten kan være aktive eller passive.

Jacob Mchangama er fortaler for det, han omtaler som det klassisk liberale frihedsbegreb. Han bruger dette udtryk til at forklare sin egen tolkning af, hvad han mener, er et i forvejen eksisterende frihedsbegreb, der, med hans ord, er andre frihedsdefinitioner overlegent, idet det allerede har bevist sit værd i praksis. For at forklare begrebet tager han udgangspunkt i skadesprincippet, som er be-

skrevet af John Stuart Mill. Eksemplet lyder således: ”*Det enkelte menneskes ret til at tænke og handle frit, så længe det derved ikke skader andre.*”³² Ifølge Mchangama er denne skade udtalelser, der giver anledning til en umiddelbar og konkret skadevirkning, såsom direkte opfordringer til vold.³³ Altså må samfundet gribe ind, udøve magt og frarøve (staten eller) enkeltpersoner friheden til bestemte gerninger, hvis disse er til skade for andre. Udover Mill inddrager Mchangama også Isaiah Berlin og hans tolkning af frihed for at forklare begrebet. Af den tolkning udleder Mchangama således, at det klassiske frihedsbegreb er overvejende negativt afgrænset i forhold til statsmagten beføjelser. Dette skal forstås således, at staten ikke må krænke individets grundlæggende rettigheder, idet individet potentielt set bør have så frie muligheder som muligt. Denne brede ramme for den enkeltes udfoldelse, betyder frihedsbegrebet skal forstås som overvejende positivt i forhold til individet.³⁴

Mchangama argumenterer for, at et myndigt menneske, der foretager handlinger, som skader det selv, må og skal have ret til det.³⁵ Derfra argumenterer han for, hvorfor eksempelvis påbud mod euforiserende stoffer, og ydermere også hvorfor visse lovgivninger – herunder eksempelvis blasfemiparagraffen – strider imod det klassiske frihedsbegreb og derved er uforenelige med selv samme. Desuden hænger begrebet frihed unægtelig sammen med ansvar – hvis du som frit menneske vælger, at handle på en bestemt måde, må du nødvendigvis også tage ansvar for de konsekvenser, som dine handlinger medfører.

*”Det er vigtigt at holde sig for øje, at det klassiske frihedsbegreb ikke lover lykke, dybere mening med tilværelsen eller brød på bordet. Man kan udmærket være ulykkelig, rodløs, fattig – og fri.”*³⁶

Det klassiske liberale frihedsbegreb, som Mchangama er tilhænger af, slår først for alvor igennem i Danmark med grundlovens indførelse, hvori der i høj grad kommer fokus på borgerlig frihed, set i forlængelse af danske forhold under enevælden. Med grundloven bliver der indført rettigheder som religions- og ytringsfrihed, som hidtil havde været genstand for systematisk krænkelser under enevældens konfessionelle enhedsstat.³⁷

Indenfor det klassiske frihedsbegreb argumenterer Mchangama for, at disse frihedsrettigheder bør stå over almindelig lovgivning, hvis et demokrati skal fungere; ”*Det skyldes, at friheden i sin menneskerettighedsbaserede manifestation lægger bånd på den demokratiske styreformers flertalsbeslutninger.*”³⁸ Man må således ikke indføre love, der strider imod frihedsrettighederne, på trods af et eventuelt politisk flertal.

Det klassiske frihedsbegreb udmærker sig ved, i forhold til mange andre ideologier og strømninger, ikke at udgøre en potentielt farlig utopi. Fremfor at give opskriften på ”det gode samfund” op-

stiller begrebet nærmere rammerne for hvordan individ, folk og stat kan søge at skabe det bedst mulige samfund. Desuden kan det klassiske frihedsbegreb stort set rummes indenfor de rammer, som det nationale liberale demokrati har opstillet, og i vidt omfang kan ideerne herfra deles af alle liberale demokrater, hvis man ser bort fra den uenighed, som økonomisk frihed fremkalder fra politiske fløje. ”Skadesprincippet har ingen klar politisk slagside, og der er derfor god grund til, at det igen bliver ledesnoren for den politiske kultur i Danmark.”³⁹

Udgangspunktet for Ejvind Hansens tolkning af frihed bunder også i de to hovedforståelser fra Berlins essay. Den positive og den negative frihed er afhængige af hinanden og kan ikke adskilles. ”Det siger sig selv, at en negativ uden positiv frihed er lige så tom, som en positiv frihed uden negativ frihed er impotent.”⁴⁰ Ligesom Mchangama påpeger også Hansen, at frihed hænger uomtvisteligt sammen med ansvar, men for Hansen har betydningen af ansvar en dobbelthed, og begrebet spiller en rolle på to forskellige punkter. Hvis man tager udgangspunkt i ytringsfriheden som eksempel, mener han, at man både har et ansvar for at give sin stemme til kende i en debat, såfremt den er relevant, og samtidig må man være klar over, at man vil blive stillet til ansvar, for det man ytrer sig om. Altså skelner han mellem ansvar i form af pligt til at handle og ansvar i form af at stå til regnskab for de konsekvenser, ens handlinger må medføre. Det vil sige, at man via sin offentlige stemme bliver tildelt nogle muligheder – altså positive friheder – som man reelt set ikke ønsker sig, fordi man ligger under for en ansvarspådragelse, enten offentligt eller juridisk.⁴¹ Denne tolkning af frihed ligger på flere måder tæt op ad John Stuart Mills skadesprincip, men hvor Mill snakker om menneskets ret til at tænke og handle, har Hansen fokus på *ansvaret* for at bidrage fremfor kun at have fokus på *retten* til det.

Ud fra ovenstående tolkninger af begrebet frihed er der tre hovedfaktorer, som vil indgå i betydningen af frihed, når dette begreb fremover nævnes. Skadesprincippet, forholdet mellem frihed og ansvar og til sidst skellet mellem positiv og negativ frihed. Individet er frit til at handle, som det vil, når blot det ikke skader andre, samtidig med, at det er bevidst om, at der med frihed følger et ansvar for de konsekvenser, der måtte opstå. Slutteligt skelnes der mellem forskellige typer af frihed, som kan inddeles i positive og negative friheder forstået på den måde, at man enten kan være fri *til* eller *fra* noget.

Rettighed

Retten til at ytre sig og ligeledes til at tro er, som tidligere nævnt, beskyttet i henholdsvis grundloven og i EMRK. Derfor er det grundlæggende for forståelsen af forholdet mellem ytringsfriheden og religionsfriheden først at få afklaret, hvad rettighedsbegrebet går ud på.

Begrebet rettighed dækker over to typer af rettigheder; de juridiske og de moralske. De juridiske rettigheder kan defineres som et individs eller en gruppes retligt beskyttede interesser.⁴² Rettigheder sikrer netop individets eller gruppens retlige position i forhold til staten samt andre borgere. Derudover er der en tendens til at tale om rettigheder ud fra et ikke-juridisk synspunkt. Således er den anden type af rettigheder de moralske, som netop ikke er beskyttet ved lov. De kan defineres som moralsk beskyttede interesser.

Mange rettigheder – herunder specielt de, der betegnes som frihedsrettigheder – anses som grundlæggende principper, der er nødvendige for et værdigt menneskeliv i en demokratisk livsform.⁴³

Til begrebet rettigheder hører pligt, som enten er pligten til ikke at gribe ind i individets eller gruppens frihed eller pligten til at stille en ydelse eller handling til rådighed for denne. Selvom enhver rettighed modsvares af en pligt, modsvares enhver retlig pligt ikke nødvendigvis af en rettighed.⁴⁴ For eksempel modsvares pligten til ikke at ytre sig imod § 140 og § 266b i straffeloven ikke af religiøse personer eller gruppers rettighed til ikke at blive krænket. Der er derimod tale om almene beskyttelsesinteresser, som varetages af staten. Dette er også årsagen til, at disse paragraffer er underlagt offentlig påklage, det vil sige, at enkeltpersoner ikke kan rejse en sag om blasfemi.

Begrebet om de juridiske rettigheder knyttes til muligheden for håndhævelse af disse ved en domstol. Individets eller gruppens sikkerhed beror derfor på eksistensen af at kunne gøre sine rettigheder gældende ved en sådan instans. Dermed eksisterer individets rettigheder således kun inden for rammerne af en eller anden form for retligt fællesskab.

Der findes forskellige distinktioner af rettigheder, som ligeledes har forskellige fremtrædelsesformer. De fleste rettigheder er individuelle og sikrer enten enhver person eller bestemte personers rettigheder. Nogle er dog kollektive og retter sig mod bestemte grupper. Der findes to former for kollektive rettigheder. Den ene beskytter en gruppe som helhed, den anden beskytter individet, som er medlem af en bestemt gruppe. Personer kan sommetider med fordel slutte sig sammen til en gruppe for at få varetaget sine rettigheder på bedst mulig vis. Udover individets rettigheder overfor gruppens står også privates rettigheder over for det offentlige. I dette tilfælde kan en rettighed rette sig mod den ene part eller den anden part, men kan også tilkomme begge. Dog har det offentlige,

langt hen ad vejen, pligt til at beskytte den private (individet), da magtforholdet ofte er ulige mellem disse, ofte med den største magt til det offentlige.

En anden distinktion af rettigheder er henholdsvis de negative og de positive, som først blev defineret af John Stuart Mill i 1800-tallet. De negative rettigheder giver individet eller gruppen ret til at være fri for indgreb i dennes frihed, hvilket betyder, at denne har ret til og krav på ikke at blive forhindret i en bestemt handling. Negative rettigheder er dermed retten til uhindret selv at gøre noget. De negative rettigheder fordrer typisk ingen afhængighed af andre. I visse tilfælde kan en negativ rettighed dog modsvares af en aktiv pligt, eksempelvis i situationer, hvor hensynet til samfundets interesser vejer tungere end hensynet til individets. De positive rettigheder er stærkt begrænsede. De defineres som retten til at udføre handlinger, der sikrer individets eller gruppens velfærd, frihed og værdighed. De kræver altid, at staten eller andre medborgere gør noget aktivt for at sikre rettigheden for individet eller gruppen. Sidste fremtrædelsesform er henholdsvis skrevne og uskrevne rettigheder. De fleste er skrevne - så som love - men nogle er uskrevne og fører tilbage til den naturretlige menneskerettighedsfilosofi om medfødte, selvindlysende og universelle rettigheder.⁴⁵ Heri ligger skellet mellem det juridiske og det moralske.

Leif Wenar har formuleret en teori om rettigheder og deres funktioner, som yderligere gavner forståelsen af begrebet rettighed. Wenar har taget udgangspunkt i dem, han kalder viljeteoretikere og interesseteoretikere, og udvidet deres teorier om rettigheders funktioner til sin egen; "The Several Functions Theory" (teorien om flere funktioner).⁴⁶ Kernen i hans analyse er sammensætningen af rettighedstypen og rettighedens funktion.

Alle påstande om rettigheder kan forstås ud fra fire basiselementer: The privilege, the claim, the power, and the immunity (Privilegiet, fordringen, kompetencen og immuniteten).⁴⁷ Derudover er der to typer af rettigheder, der beskrives som at "A har ret til π "⁴⁸ og "A har ret til at B π ".⁴⁹ Wenar forbinder disse to typer rettigheder med de fire basiselementer i sin analyse af rettigheders funktion.

Først forklares de fire elementer. At "A har ret til π " indikerer et privilegium, hvori der ikke ligger en pligt til ikke at gøre noget. "A has a Y right to phi implies A has no Y duty not to phi."⁵⁰ Denne type rettighed kalder Wenar ligeledes en tilladelse. En privilegiumsrettighed er ofte en rettighed, som ikke alle har, eller nærmere en fritagelse fra en normal pligt. Wenar skelner yderligere mellem to former for privilegiumsrettigheder; enkelt privilegium og sammensat privilegium, men de har ikke relevans for spørgsmålet om forholdet mellem ytringsfrihed og religionsfrihed, hvorfor de ikke vil blive beskrevet nærmere her.

Privilegiumsrettighederne er yderst vigtige, da det er dem, der har betydning for, at vi har ret til fri mobilitet, at tale med mere, men ligeledes kan vælge at lade være.

Fordringsrettigheder er en persons ret til at kræve noget af en anden part.⁵¹ At ”A har ret til at B π ” indikerer, at B er forpligtet over for A. Dette ligger implicit i A’s ret. Wenar nævner tre eksempler på forskellige fordringsrettigheder: A’s ret til at B ikke slår ham, hænger sammen med B’s pligt til ikke at slå A. A’s ret til at modtage hjælp fra B, hænger sammen med B’s pligt til at hjælpe A. A’s ret til, at B gør, hvad han har lovet, hænger sammen med B’s pligt til at gøre, hvad han har lovet. Således har retten som fordring tre forskellige funktioner: Beskyttelse for A i forhold til eksempelvis vold, A’s ret til at modtage noget efter behov samt A’s ret til at få noget aftalt udført.

Som privilegiumsrettigheder er fordringsrettigheder meget væsentlige. Eksempelvis besidder en lønarbejder en fordringsrettighed, når han kræver sin løn.⁵² Rettigheder kan ydermere være en kombination af privilegier og fordringer.

Som individer har vi privilegier og fordringer, men derudover kan vi have ret til henholdsvis at få eller ikke at få ændret i vores privilegier og fordringer. Her kommer kompetence og immunitet ind i billedet. Når ”A har ret til π ” kan det indikere, at der heri ligger en form for højere orden, hierarki og autoritet. At være kompetent vil derfor sige at have ret til – i forhold til et regelsæt – at kreere eller annullere rettigheder, således at den normative situation ændres for en selv og/eller andre.⁵³ Wenars eksempel på dette er dommeren, som har ret til at idømme fængselsstraf til en person og dermed har magt til at fratage personen rettigheden til fri mobilitet. En hændelse, hvor kompetencen er central, er igen forbundet til påstanden om at ”A har ret til π ”⁵⁴

Som med privilegier og fordringer findes enkelte kompetencerettigheder og sammensatte kompetencerettigheder, som her ikke vil blive uddybet nærmere, da det er uden relevans i denne sammenhæng.

A har immunitet, når B ikke har evnen til at ændre den normative situation for A i en bestemt henseende. Immunitet knytter sig til påstanden om, at ”A har ret til at B π ” – eller nærmere at ”A har ret til at B *ikke* π ”. Indehaveren af immunitetsrettigheder har - som med fordringsrettigheder - ret til en beskyttelse.⁵⁵

Ergo mener Wenar, at rettigheder kan have seks forskellige funktioner: Exemption, discretion, authorization, protection, provision og performance.⁵⁶ Disse oversættes til og vil fremover i opgaven nævnes som: Fritagelse, skøn eller valg, autoritet, beskyttelse, tilvejebringelse og præstation eller ydeevne. Ydermere hævder han, at begrebet om rettigheder kun retmæssigt kan forstås ud fra de fire basiselementer. Alle typer af rettigheder falder ind under mindst ét af de fire basiselementer, men alle basiselementerne er dog ikke rettigheder.

Wenar bruger viljeteorien og interesseteorien, som begge afviser, at rettigheder kan have en af de før beskrevne seks funktioner, til at forklare, hvorfor netop hans teori bedst kan forklare begrebet om rettigheder. Viljeteorien tager udgangspunkt i, at rettighedens enkeltfunktion skal give ret-

tighedsindehaveren et valg eller skøn over en andens pligt.⁵⁷ Interessteoriens påstand er, at en rettighed kun er en rettighed, når den kan være til gavn for rettighedsindehaveren. Det betyder, at interessteorien kun anerkender rettigheder i forhold til de af de fire basiselementer, der sikrer indehaverens velfærd. *“The essential feature of rules which confer rights is that they have as a specific aim the protection or advancement of individual interests or goods.”*⁵⁸ I forhold til viljeteorien med fokus på valget, er der i interessteorien i stedet lagt vægt på indehaverens interesser. Rettigheder kan i denne teori falde ind under alle de fire basiselementer. Desuden omfatter teorien både rettigheder, hvor indehaveren har et valg – da dette kan være til gavn for denne – samt andre former for rettigheder, og den er altså ikke lige så snæver som viljeteorien.⁵⁹

Joseph Raz tager udgangspunkt i én type af interessteori og skaber sammenhæng mellem interesser og rettigheder ved at fokusere på rettighedsindehaverens interesser overfor andres interesser. I Raz’ forståelse godkendes en rettighed, hvis rettighedsindehaverens interesser er tilstrækkeligt begrundet i forhold til rettighedens normative virkning.⁶⁰ Interessteorien er i følge Wenar kun valid, når der er tale om rettigheder inden for et bestemt område. Når man taler om rettigheder som de normalt forstås, er teorien ikke gyldig.⁶¹

Wenar hævder qua sin egen teori, at når en rettighed er en (kombination) af de fire basiselementer samt har mindst én af de seks funktioner, er det anerkendt som en rettighed.⁶² Teorien anerkender både viljeteoriens og interessteoriens begreb om rettighed, men inkluderer derudover adskillige andre typer af rettigheder. Derfor mener Wenar, at teorien om flere funktioner er bedre i forhold til forståelsen af rettighedsbegrebet. Teorien forklarer, at en rettighed ikke har et enkelt fundamentalt normativt formål, men snarere spiller forskellige roller igennem livet. Derudover har alle rettigheder en funktion, men der findes ikke en funktion, som alle rettigheder har.⁶³ Forståelsen af rettigheder inden for teorien om flere funktioner stemmer overens med den ordinære forståelse af rettighedsbegrebet, og dette er netop fordelene ved teorien.⁶⁴

Der er to typer af rettigheder; de juridiske og de moralske. Derudover findes der forskellige distinktioner af rettigheder, som tilmed har forskellige fremtrædelsesformer. Vigtigst i forhold til den følgende diskussion af forholdet mellem ytringsfrihed og religionsfrihed må fremhæves de individuelle og kollektive, skrevne og uskrevne samt negative og positive. En negativ rettighed indebærer retten til at være fri for indgreb, hvorimod en positiv rettighed kræver, at en anden part handler aktivt, for at sikre denne rettighed. Således modsvarer en rettighed altid af en pligt.

Fra Leif Wenars teori om rettigheders funktioner kan konkluderes, at der findes to former for rettigheder, A’s ret til π samt A’s ret til at B π , og yderligere at rettigheder udelukkende kan forstås ud fra fire basiselementer; privilegiet, fordringen, kompetencen og immuniteten. Wenar tager blandt andet afsæt i interessteorien, og derfor må Raz’ påstand om, at rettigheder skal forstås ud fra vig-

tigheden af rettighedsindehaverens interesser, medregnes. Rettighedsbegrebet bruges i det følgende med udgangspunkt i de forskellige typer og distinktioner af rettigheder samt Wenars – og til dels Raz' – forståelse af, hvornår en rettighed kan anerkendes.

Ytringsfrihed

Af friheder og rettigheder udspringer frihedsrettigheder. At have ytringsfrihed vil sige, at enhver borger har friheden til at ytre sig offentligt. Ordet ytring tager udgangspunkt i verbet at ytre og er en betegnelse for et udsagn uden hensyntagen til dets grammatiske form, funktion eller sandhedsværdi.⁶⁵ Derudover er ytringer tanker, som er udtrykt på tryk, i skrift eller tale i offentligheden. En ytring kan udtrykkes via alle former for medier samt billeder, malerier, skulpturer med mere.⁶⁶

Forskellen på en tilkendegivelse og en ytring er, at en ytring fordrer en adressat, der modtager den udtrykte tilkendegivelse af en holdning.⁶⁷

Friheden til at ytre sig er som tidligere beskrevet retligt beskyttet gennem grundlovens § 77 samt i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention artikel 10. I grundloven er retten til at offentliggøre sine tanker "under ansvar for domstolene". Derfor er det, i forbindelse med diskussionerne af ytringsfriheden, nødvendigt at have for øje, at én ting er den lovmæssige sikring af, at man har ret til at ytre sig, og en anden er muligheden for efterfølgende at blive retsforfulgt. Her skelnes der juridisk mellem tre former for ytringsfrihed: Formel, materiel og reel ytringsfrihed.⁶⁸ Den formelle ytringsfrihed handler om friheden fra forudgående censur, den materielle ytringsfrihed handler om friheden fra efterfølgende retsforfølgelse og den reelle ytringsfrihed handler om muligheden for at blive hørt og forstået.⁶⁹

Vi vil i vores videre arbejde udelukkende beskæftige os med den formelle og den materielle ytringsfrihed, da det er disse, der har relevans for vores problemstillinger. Ytringsfriheden er individuel, og retten hertil indeholder både et privilegium og en fordring. Ved ytringsfrihed forstås retten til at ytre sig samt retten til at kræve, at ingen censurerer ytringen. Ytringsfriheden er både en negativ og en positiv rettighed, idet et individ har ret til at ytre sig og krav på ikke at blive forhindret i dette – på den betingelse at en ytring ikke strider imod loven. Derudover har staten qua EMRK's artikel 10 en aktiv pligt til at sikre ytringsfriheden. Pligten knytter sig således til retten til ytringsfrihed. Staten har pligt til ikke at censurere ytringer, når disse ikke er i strid med loven. Dog bør staten gribe ind, hvis hensynet til samfundet vejer tungere end individets ret til at ytre sig – dette er en vurderingssag, som vi kommer ind på senere i vores diskussion.

I forhold til vores problemstilling er det yderligere interessant at se på hvor grænserne for ytringsfriheden er og bør være, nu hvor den er defineret. Paragraf § 77 i grundloven og artikel 10 i EMRK beskytter kun ytringsfriheden til en vis grænse og med visse forbehold. Ytringsfriheden er formelt og juridisk beskyttet af loven, men spørgsmålet om, hvorvidt den ligeledes kan forstås som en moralsk rettighed, er omdiskuteret. Der findes derfor ikke en enkelt definition af begrebet, da flere har en mening om betydningen af ytringsfriheden. Afklaringen vil af denne grund tage udgangspunkt i forskellige begrundelser for ytringsfriheden fremsat af Jens Elo Rytter og John Stuart

Mill. Rytter argumenterer for, at ytringsfrihed er retten til at ytre sig om hvad som helst i enhver form. Han mener, at enhver kan fremsætte ytringer. Ytringsfrihed er fundamental og anerkendt som en af de vigtigste rettigheder i et demokratisk samfund.⁷⁰ Retten er værdifuld for individet af flere grunde. Muligheden for at give sin holdning til kende er den mest umiddelbare måde at udtrykke sig i et samfund, hvilket gør at ytringsfriheden gavner samfundets udvikling.⁷¹ Viden anses for det bedste grundlag for et velfungerende demokratisk samfund i takt med at den frie debat og retten til at ytre sig fremmer vores søgen efter sandhed.⁷² Ydermere er ytringsfrihed en nødvendig forudsætning for demokratiets beståen. Den demokratiske proces giver kun mening, hvis vælgerne i samfundet kan træffe deres valg på baggrund af en ucensureret og fri debat.

I et demokratisk samfund skal der udvises tolerance for andre holdninger end de herskende. En meningstilkendegivelse kræver ikke sandhedsbevis, men skal bygge på visse faktiske forhold.

John Stuart Mill formulerer en mulig begrundelse for ytringsfriheden i sit værk "On Liberty". Han pointerer, lig Rytter, at alle mennesker har ret til at ytre sig, da den herskende mening ikke nødvendigvis er sandheden. Den eneste måde at sikre udviklingen er ved, at alle har mulighed for at komme til orde. Dette gælder selv det mindste mindretal og de mindste minoriteter.⁷³ Søgen efter sandheden og respekten for andre meninger end den herskende er elementer, der går igen i hans teori om frihed, herunder ytringsfrihed, hvori han fremsætter 'skadesprincippet'. Hovedargumentet for Mill er, at man kommer sandheden nærmere via den diskussion, som bliver et naturligt produkt af modsatrettede tanker og meninger. Alle meninger er i princippet 'fejlbarlige' og afhænger af tiden og den sociale kontekst. At kunne give plads til andres meninger og tanker, der modsvarer ens egne og dernæst diskutere dem, er således eneste mulighed for enten at legitimere den pågældende mening eller forkaste den, og dermed kan man opnå en positiv udvikling.⁷⁴ Samfundets love bremser nemlig sommetider udviklingen mod sandheden; eksemplificeret ved Jesus, der blev korsfæstet, fordi magthaverne var skråsikre på egne meninger.⁷⁵ Mill fremhæver, at selvom der kun findes ét enkelt individ af en anden mening end alle andre, så har flertallet ikke mere ret til at tie denne ene end andre. Individets mening skal beskyttes mod offentlighedens indgreb.

Det er svært at finde grænsen for den 'fair diskussion', da de fleste vil føle sig krænket når, deres holdninger udfordres, debatteres eller slås til jorden af andre argumenter. Mill hævder dog, at der findes uacceptable måder at fremsætte sine holdninger på, og det er dér, man skal skride ind og handle. Dette indebærer blandt andet skældsord, spydigheder og personlige angreb.

Skadesprincippet er altså ikke udelukkende et princip, der berører ytringer. Det er et alment princip om, hvornår staten eller andre borgere må gribe ind over for folks handlinger og begrænse deres frihed mod deres vilje.

Ud fra et juridisk aspekt forstår vi ytringsfrihed på baggrund af de love, hvori den er sikret. Disse er som nævnt ovenfor § 77 i den danske grundlov og artikel 10 i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention.

Præmissen for ytringsfrihed er, ud fra et filosofisk synspunkt, at den forstås som værende en frihedsrettighed, der, helt grundlæggende, sikrer alle individer i et samfund retten til at ytre sig. Ytringsfriheden forstås som et middel for en søgen efter sandhed særligt på baggrund af Mills citat om, at: "alle meninger er fejlbarlige". Det er et positivt princip idet grundtanken i princippet har et positivt formål; at skabe et bedre samfund og en fri debat, der kan gavne demokratiet. Det er altså et princip, som inkluderer alle individer i samfundet på trods af social status el. lignende. Både Rytter og Mill er enige om, at der kræves et ordentligt vidensgrundlag som i sidste ende er med til at fremme vores søgen efter sandhed og på den måde skabe et bedre demokrati og samfund.

Religionsfrihed

Som ytringsfrihed forstås religionsfrihed som en frihedsrettighed. At have religionsfrihed er borgernes ret til at forene sig i grupper og dyrke gud. Derudover ligger friheden til at vælge og fravælge religion, også forstået som forbuddet mod religionstvang, som er absolut.⁷⁶ Religionsfrihed gælder ikke kun for danskere, men for alle personer, der opholder sig i Danmark.⁷⁷

Religionsfriheden er retligt beskyttet gennem adskillige paragraffer i grundloven og Den Europæiske Menneskerettighedskonvention artikel 9. Den er kun retligt beskyttet når den religion, der dyrkes, er en godkendt religion i forhold til grundloven og EMRK. I Danmark accepteres en religion, når visse kriterier er opfyldt.

“En religion beskrives traditionelt som en tro på menneskets afhængighed af en transcendent magt, hvortil hører en lære, der giver retningslinjer for den rette livsførelse og gudsdyrkelse. Ikke-religiøse livsanskuelser er derimod ikke omfattet af beskyttelsen i Grl § 67.”⁷⁸

Begrebet religion hviler ikke på objektive kendetegn, og der findes ingen autoritativ, videnskabelig definition. Det forstås som specifikt formuleret tro på menneskers afhængighed af en magt, der står over mennesker og naturlove samt en tro, som giver retningslinjer for etik, moral og adfærd.⁷⁹ At have frihed til at dyrke sin religion indebærer således, at den er accepteret.

Religionsfriheden er - som ytringsfriheden - både en negativ og en positiv rettighed. Den sikrer retten til at undgå indgriben fra staten og medborgere i private, religiøse anliggender og er dermed negativ. Dog har staten ligeledes pligt til at gribe ind for at beskytte religiøse minoriteter, og således kan religionsfrihed forstås som en positiv rettighed.⁸⁰

Staten har ydermere pligt til at forholde sig neutral og upartisk og udvise tolerance i forhold til religion, dog ikke til religiøse grupper, der stræber efter at omdanne den sekulære demokratiske retsstat til en religiøs stat.

I forhold til Leif Wenars definition af rettigheder indebærer retten til religionsfrihed dermed både et privilegium og en fordring. Ved religionsfrihed forstås retten til – i forhold til førnævnte grænser – at dyrke sin religion og kravet om, at staten beskytter denne frihed.

Religionsfriheden er en kombination af en individuel og en kollektiv rettighed. Rettigheden til at dyrke sin religion tilkommer derfor det religiøse individ, men ligeledes den religiøse gruppe som helhed og individer i kraft af, at de er en del af denne gruppe.

“Med religionsfriheden [...] tilkendes friheden til at vælge (eller fravælge) religion og udøve denne almen værdi, mens religionsfrihedens praktiske betydning navnlig er at sikre religiøse minoritetsgrupper mod flertallets intolerance og overgreb.”⁸¹

Disse to kan dog ikke adskilles fuldstændig, da den individuelle religionsfrihed kræver en vis grad af kollektiv religionsfrihed i og med, at “... individets ret til at forsamles med andre for at dyrke Gud og overholde religiøse forskrifter er jo ikke meget værd, hvis de konkrete forsamlinger og forskrifter umuliggøres af forbud.”⁸²

Ligesom med ytringsfriheden er det interessant at se på religionsfriheden fra et normativt udgangspunkt, og forholde sig til hvor grænserne for denne frihedsrettighed bør gå. Friheden til at udøve en bestemt religion er beskyttet af grundloven, men det er ikke ensbetydende med, at religiøse følelser også er det. Der er derfor delte meninger om, hvordan religionsfrihedsbegrebet bør defineres. I det følgende vil der være fokus på Jacob Mchangamas og Jens Elo Rytters definitioner af religionsfrihed.

Mchangama tager udgangspunkt i EMRK og definerer religionsfrihed som en positiv rettighed til at følge og manifestere sin tro uden vilkårlige indgreb fra statsmagt eller overgreb fra andre borgere. Hermed forstås religionsfriheden samtidig som en negativ rettighed, idet man er beskyttet mod indgreb. Han pointerer dog, at religionsfriheden ikke betyder, at man har ret til *ikke* at blive krænket. Det betyder heller ikke, at andre skal respektere indholdet af ens tro.⁸³ Til gengæld er staten dog underlagt en aktiv pligt til at beskytte individets religionsudøvelse⁸⁴, ligesom andre borgere i et demokrati er underlagt en pligt til at tolerere den enkeltes religionsfrihed.

Rytter tager ligeledes udgangspunkt i EMRK, og han hævder, at religionsfriheden anses som væsentlig både for individet og demokratiet, da den begrundes i en tolerance over for de minoritetsgrupper, der må eksistere i et demokratisk samfund. Retten skal sikre individets værdighed og frihed og er en nødvendig forudsætning for samfundets fred og retfærdighed.⁸⁵ Friheden til religionsudøvelse er ikke absolut, idet der kræves et hensyn til samfundet og andre borgere, herunder deres individuelle religionsfrihed, der kan nødvendiggøre visse begrænsninger.⁸⁶ Der kan forekomme berettigede indskrænkninger af religionsudøvelsen, hvis forbuddet eksempelvis er sikkerhedsmæssigt forbundet.⁸⁷ EMRK fastslår, at et demokratisk samfund kan finde det nødvendigt at begrænse religionsudøvelsen i hensynet til den offentlige tryghed, orden, sundhed og sædelighed forstået som den offentlige moral eller andres rettigheder og friheder.⁸⁸ Et indgreb vil dog kun forekomme, hvis en offentlig regulering tydeligt berører individets eller et trossamfunds frihed til religionsudøvelse.⁸⁹

Religionsfrihed har vist sig nødvendig i det demokratiske samfund, hvor den både bruges som fredssikring til tolerance overfor religiøse mindretal og dem, der ikke vil tro. Samfundets love står dog over religionens – i sekulære stater som Danmark – og indgreb i religionsfriheden kan blive nødvendige for at sikre andres religionsfrihed.⁹⁰

Forståelsen af religionsfrihed rækker længere end retten til at have en religion og dyrke en gud, da religiøse gennem grundloven er beskyttet i deres ret til at tro. Religionsfrihed skal forstås både som en individuel og kollektiv frihedsrettighed. Desuden skal den opfattes som både positiv og negativ, som jævnfør begrebsafklaringen af rettigheder altid medfører pligter. Der er en distinktion mellem forståelsen af religion og religiøse følelser.

Diskussion

Vi har afklaret de begreber, der i vores forestilling er relevante for at belyse vores problemformulering og derved fået præmissen for vores diskussion på plads. I det følgende vil vi præsentere, hvordan vores diskussion er bygget op og hvilke teoretikere, der er en del af denne og hvorfor.

Vores diskussion indeholder fem hovedpunkter, hvor det første omhandler lovgivningen. Henning Koch, professor i jura og forfatningsret, benyttes til at opnå en bred forståelse af forhenværende og nuværende lovgivning med fokus på religionsfriheden og ytringsfriheden i grundloven og blasfemi- og racismeparagraffen i straffeloven. Koch er relevant at benytte for at finde ud af, hvad forholdet mellem ytrings- og religionsfrihed er, da han bidrager til en nuanceret debat, idet hans forståelser og meninger ofte er modsatrettede og en anelse kontroversielle i forhold til andre benyttede teoretikere i vores projekt. Koch har blandt andet et meget benyttet argument i projektet om sikring af samfundsfreden, der er et gennemgående tema i diskussionen. Jacob Mchangama, Chefjurist i CEPOS, og Flemming Rose, forfatter og kulturredaktør på Morgenavisen Jyllands-Posten, fungerer i afsnittet som modpoler til Koch. Begge kan kategoriseres som værende liberale tænkere, og de er interessante i førnævnte sammenhæng, da de ikke deler mange meninger med Koch. Mchangamas holdninger bliver i dette afsnit - og senere i diskussionen - sammenholdt med Mills skadesprincip, da han ofte argumenterer ud fra netop dette. Et centralt element i diskussionen er lovgivningens grænser. Her benyttes Ejvind Hansen, forskningschef i journalistisk filosofi. Ud fra ovenstående teoretikere og debattørers forståelser diskuteres hvorvidt lovgivningen begrænser individet, og hvorvidt man bør afskaffe blasfemi- og racismeparagraffen.

Efter en diskussion af lovgivningen og dens grænser diskuterer vi, om hadske ord fører til hadbelagte gerninger. Diskussionen tager udgangspunkt i udsendelsen ”Kan onde ord dræbe?”, der blev sendt i Deadlines 2. sektion på DR2 d. 26.09.2010. Debatten er mellem Henning Koch og Flemming Rose, og det gennemgående tema i debatten er, hvorvidt ytringsfriheden skal begrænses med særligt fokus på Kochs udtalelse om, at hadske ord fører til hadbelagte gerninger. Deadlineudsendelsen sætter desuden den nuværende lovgivning i en historisk kontekst ved hjælp af historiske eksempler, blandt andet nazismens udbredelse i Weimar-republikken. Der ses ud over Danmarks grænser på trods af, at resten af opgaven udelukkende fokuserer på Danmark, for at forstå hvorfor og hvordan lovgivningen ser ud i dag.

Diskussionen vil herefter rette sig mod de uformelle aspekter, som er relevante i undersøgelsen af forholdet mellem ytrings- og religionsfrihed. Der fokuseres i dette afsnit primært på de elementer, der kommer til syne, hvis man ser ud over de juridisk bundne rettigheder. Elementerne heri er blandt andet en diskussion af tolerancebegrebet, hvor Mchangamas fortolkning af tolerance diskute-

res i sammenhæng med Mills skadesprincip i en undersøgelse af samfundets og demokratiets legitimitet overfor individets, ifølge dem, bundne rolle i et demokratisk samfund.

Jens Eriksen og Frederik Stjernfelt, forfatterne til ”De Anstændige”, benyttes i samme afsnit for at undersøge frihedsrettighederne i praksis, idet de stiller en relevant problemstilling op. De spørger, hvad der bør prioriteres højest; ytringsfriheden eller tonen. I diskussionen af dette belyses Mchangama og Roses argumenter om den spirende mangfoldighed sat overfor spørgsmålet om mængden af begrænsninger.

En anden interessant faktor indenfor de uformelle grænser af ytringsfriheden er dets uregerlighed. Ejvind Hansen hævder, at uregerligheden udspringer af forholdet mellem menneskets frihed og personlig integritet. Der tolkes ud fra Hansens udlægning, at uregerligheden er en positiv ting. Det sidste element i den uformelle ytringsfrihed vi har valgt at belyse, er tonen i debatten. Vi undersøger, hvad der ligger i spørgsmålet om tonen i debatten, og hvor stor vægt denne kan tilskrives. Racismeparagraffens reelle effekt diskuteres desuden ved hjælp af et eksempel om hvilke udtalelser, som reelt kriminaliseres i retspraksis.

I forlængelse heraf diskuteres ytringsfrihedens- og religionsfrihedens grænser. Det er et emne, som tidligere er blevet berørt i projektet, men afsnittet her går mere i dybden med disse og forholder sig til, hvor de skal gå, således at det både gavner individet og samfundet. Til at belyse dette anvendes Rose, Koch og Mchangama – sidstnævntes udgangspunkt for diskussionen er Mills skadesprincip, der benyttes som rettesnor for, hvorvidt grænserne bør være brede eller særdeles begrænsede. Tidligere nævnte problemstillinger i projektet – her tolerancebegrebet – illustreres igen i dette afsnit ved hjælp af Flemming Roses bog ”Tavshedens tyranni”.

Til sidst i diskussionen ses på ytringsfrihed- og religionsfrihed som rettigheder og friheder. I forlængelse af sidste afsnit, hvor frihedsrettighedernes grænser er diskuteret, vil dette afsnit se på, hvordan disse forstås som rettigheder samt hvilken type rettighed, frihederne skal forstås som. Som nævnt i begrebsafklaringen hænger rettigheder uomtvisteligt sammen med de pligter, rettigheder fordrer. På baggrund af dette undersøges om og i hvilken grad ytringsfrihed og religionsfrihed kolliderer.

Et vitalt diskussionspunkt i forhold til frihedsrettighederne er, om disse forstås som negative eller positive rettigheder. Her benyttes professor i filosofi, Jeremy Waldron og hans artikel ”Rights in Conflict”. Artiklen sætter spørgsmålstegn ved, om man i sin moralske tænkning, skal se rettigheder som værende i stand til at komme i konflikt med hinanden. Vi undersøger, om en konflikt rettighederne imellem kan forstås ud fra, hvorledes disse fortolkes, og om det har betydning, hvorvidt de ses som værende juridiske eller moralske rettigheder. En iboende faktor i undersøgelsen om frihedsrettigheders evne til at gå i konflikt er den indbyrdes relaterede komplementaritet. Her anvender vi Mchangamas film ”Collision! Free Speech and Religion”. Mchangama mener, at kollisi-

onen kun kan opstå ved at forstå frihederne som moralske rettigheder modsat Waldron, der mener at kollisionen fremkommer, når disse forstås som juridiske rettigheder. Afsnittet munder ud i et prioriterings spørgsmål om vægtningen af frihedsrettighederne. Waldron inddrager ”the Interest Theory” af Joseph Raz, der fokuserer på de bagvedliggende interesser som begrundelsen for at prioritere og afveje et givent valg.

Afsnittet afsluttes ved illustrationen af et eksempel af Waldron, hvor det diskuteres, om det er muligt både at have ytrings- og religionsfrihed, og hvorledes disse skal afvejes. Dette diskuteres og fortolkes ved hjælp af argumenter fra Koch, der primært bruges i diskussionen af religionsfrihed, og Mchangama, der fokuserer på ytringsfriheden.

Slutteligt skal det nævnes, at vi bruger begrebsapparatet til at fremstille en diskussion af ovenstående forståelser af forholdet mellem ytringsfrihed og religionsfrihed.

Lovgivning

Da retten til at ytre sig og til at tro er beskyttet qua grundloven, er det relevant at diskutere de forskellige forståelser og fortolkninger af de gældende love, idet disse har betydning for opfattelserne af forholdet mellem ytringsfrihed og religionsfrihed.

For at forstå den nuværende lovgivning og paragrafferne heri, må man nødvendigvis sætte dem ind i en historisk og kulturel sammenhæng. Som et eksempel er blasfemiparagraffen som tidligere nævnt helt tilbage fra 1683, hvorfor man kan sætte spørgsmålstegn ved dens aktualitet. Dette afsnit vil først bestå af Henning Kochs fortolkning af netop denne, hvorefter vi vil se på de forskellige forståelser af nødvendigheden af disse paragraffer ud fra et nutidigt perspektiv. Har de stadig samme funktion, som da de blev indført, hvordan fungerer de i dag og er de stadig nødvendige?

Koch mener, at diskussionen af ytringsfrihedens begrænsninger er præget af manglende forståelse for de gældende love. Han henviser til straffelovens historie, når han argumenterer for, hvordan den skal forstås, og hvorfor vi skal bevare både blasfemiparagraffen og racismeparagraffen.

Ifølge Koch har danske lovgivere *“siden 1849 ønsket at tage særligt hensyn til religiøse følelser på grund af almenvellet. Dette er i samklang med europæiske værdier efter den 2. verdenskrig”*.⁹¹

Formålet med blasfemiparagraffen er ikke at beskytte hverken Gud eller religiøse menneskers følelser, men at forhindre at krænkelser af disse følelser og gudsyndelse skal udvikle sig til forstyrrelser af samfundsfreden.⁹² *“Paragraffen tilsigter - i lighed med racismeparagraffen - en strafbelagt indskrænkning af ytringsfriheden i overensstemmelse med grundlovens § 77.”*⁹³ Ligeledes er begrænsninger af ytringsfriheden, også i forhold til EMRK's artikel 10, legitime. Derfor mener Koch, at Jyllands-Posten fordrejer dansk ret, når den i september 2005 hævder, at mennesker – i dette tilfælde muslimer – i et demokrati må finde sig i hån, spot og latterliggørelse, når det kommer til deres religiøse følelser.⁹⁴

Når straffelovens § 140 lyder: *“Den, der offentligt driver spot med eller forhåner noget her i landet lovligt bestående religionssamfunds troslærdomme eller gudsyndelse, straffes...”*⁹⁵ udelukker denne formulering ifølge Koch hverken religiøst eller ikke-religiøst betinget religionskritik.

Desuden mener Koch, at blasfemiparagraffen har ændret betydning, således at objektet for forbrydelsen er gået fra at være Gud til at være det religiøse menneske i dets respektive religiøse samfund, og dermed handler den ikke længere om at beskytte Gud imod bespottelse, som den gjorde i slut 1800-tallet.⁹⁶

Et andet argument Koch fremfører i sit forsvar for blasfemiparagraffen er, at selve paragraffen er skrevet ind under det kapitel, der omhandler opløb og anden grov forstyrrelse af ro og orden og altså ikke det kapitel, der omhandler freds- og æreskrænkelser, hvilket skal forstås således, at para-

graften først og fremmest skal sikre samfundsfreden og ikke som sådan en ret til ikke at blive krænket.

I 1939 blev racismeparagraffen indskrevet i straffeloven grundet den stigende antisemitisme i Danmark. Myndighederne forsøgte i løbet af 30'erne at lægge låg på antisemitismen blandt andet gennem blasfemiparagraffen, men hverken denne eller æreskrænkelsesbestemmelserne i straffelovens kapitel 27 var dækkende, idet mængden af angrebene var stor og ubestemt. Det verbale angreb på jødernes tro er ifølge Koch centralt for forståelsen af de politiske motiver for at øge beskyttelsen igennem racismeparagraffen.⁹⁷

Den sidste domfældelse af blasfemiparagraffen omhandlede en gruppe nazister, der blev dømt både efter bestemmelserne om æreskrænkelse og blasfemi, da de i blade, skrifter og på plakater havde hængt jøder og deres troslærdomme ud, blandt andet ved at manipulere med religiøse tekster fra Talmud.⁹⁸ Disse forvanskninger af religiøse tekster kan i teorien stadig finde sted på trods af racismeparagraffen.⁹⁹

Den kriminelle handling skal tilsyneladende rette sig mod en særlig gruppe, og altså kan en løgnagtig udlægning af religiøse skrifter håne et uendeligt antal religiøse personer, uden at være rettet direkte mod nogen, hvorfor blasfemiparagraffen, ifølge Koch, stadig er relevant og bør bevares, idet den ellers ville efterlade sig et hul i loven.¹⁰⁰

Kochs fokus ligger på at bevare samfundsfreden, og han mener, at dette bedst gøres gennem lovgivninger. Det kræver, at vi har et fokus på- og lægger større vægt på vigtigheden af samfundsfreden end på individet. Hvis individet derimod er centrum, er der selvklart nogle andre argumenter, som må tages til overvejelse. Dels må man undersøge, hvorvidt lovgivningerne faktisk resulterer i samfundsfred, og dels om lovgivningens begrænsninger af ytringsfriheden indskrænker individets frihed. Når lovgivningen har til formål at beskytte bestemte grupper fra trusler eller forhånelser, kan det endvidere diskuteres, hvorvidt loven da vil være lige for alle.

At loven ikke er lige for alle med den nuværende lovgivning mener både Jacob Mchangama¹⁰¹ og Flemming Rose, der i øvrigt hævder, at netop dette er et præmis for samfundets fred.¹⁰² Dette må tolkes således, at er loven ikke lige for alle, mener Rose, at det opildner til ufred i samfundet, og dermed opstiller han den diametralt modsatte påstand i forhold til Koch. Rose er overbevist om, at i takt med at det danske samfund udvikles og gradvist bliver mere multietnisk, multikulturelt og multireligiøst, indlemmer racismeparagraffen flere og flere typer af grupper. Således vil det ende med, at man som borger ikke kan ytre sig offentligt, uden at det vil krænke nogen.¹⁰³ Ifølge Mchangama bliver Kochs historiske argument overflødigt og ugyldigt, idet der ikke findes empiriske undersøgelser eller historiske begivenheder, der understøtter påstanden om, at krænkelserlovenes begrænsninger på ytringsfriheden sikrer den sociale fred og modvirker intolerance og had.¹⁰⁴ Dette argument kan derfor bruges som begrundende for en afskaffelse af både racisme- og blasfemiparagraf-

fen. Mchangama påpeger desuden, at andre lovgivninger, såsom terrorlovgivningen og injurielovgivningen, bør revideres således, at man med udgangspunkt i Mills skadesprincip skaber:

“... den fornødne tryghed og respekt for ytringsfriheden og ophøje denne rettighed til dens naturlige plads som garant for det enkelte menneskes autonomi og det liberale demokratis legitimitet.”¹⁰⁵

Med det mener han, at kun ytringer, der medfører en konkret skadevirkning eller en påviselig og nærliggende fare, bør være kriminaliserede. Dermed vil både racistiske og andre krænkende ytringer være beskyttet af ytringsfriheden, og rent formelt vil dette betyde, at hverken race, religion eller andre individuelle faktorer spiller en juridisk rolle, når et individ ytrer sig. Det vil herfor være muligt at skabe en reel og fri debat trods sådanne ytringers forhånende karakter, og det mener han er måden, hvorpå man kan skabe lighed for loven borgerne imellem.¹⁰⁶ Det kan diskuteres, hvorfor han mener, at lighed for loven kun kan skabes, hvis der ikke findes lovgivninger, som primært beskytter minoritetsgrupper, for loven ville nødvendigvis også være lige for alle i det tænkte eksempel, at alle minoritetsgrupper var dækket ind og beskyttet af en lovgivning, og at vi derved havde absolut beskyttelse. På den anden side ender det måske med samme resultat, da det er svært at forestille sig, at det er muligt at yde beskyttelse, hvis alle er beskyttede.

Når Mchangama diskuterer lovgivningen, gør han det ud fra sit synspunkt om, at friheden til at ytre sig bør vægtes højere end samfundsfreden, dels fordi han mener det er den eneste måde, hvorpå man opnår et tolerant samfund, og dels fordi han ikke mener, at et politisk flertal er i stand til at definere hvilke ytringer, der er så skadelige, at de skal kriminaliseres.

”Samfundet har med andre ord vedtaget nogle sandheder og absolutter, som ikke er til diskussion. Det er en ekstremt farlig vej at gå, eftersom der ikke nødvendigvis findes sammenhæng mellem flertallets overbevisning og sandheden.”¹⁰⁷

Mchangamas holdning er her inspireret af John Stuart Mill, som hævder, at et demokratisk samfund er flertallets samfund, og derfor som flertalstyransk. Flertalstyranniet bygger på folkets angst for myndighederne, hvori borgerens bevidsthed påvirkes til en ensrettethed og en fastlåsthed af udviklingen i form af en almengyldig moralnorm, hvori borgerne opdrages til at tænke ens, og at der ses ned på alt, der afviger fra normen. Man skal altså ikke blot beskytte sig mod samfundets og embedsmændenes tyranniske individuelle begrænsninger, men også mod den regerende tanke, der forsøger at tvinge alle til at udvikle os *“...i overensstemmelse med den model, samfundet har opfundet for at undgå, at der sker afvigelser fra de herskende principper.”¹⁰⁸*

Både Mchangama og Mill er således opmærksomme på vigtigheden i, at individet har god mulighed for at ytre og udfolde sig individuelt. For Mill er det en nødvendighed for at komme sandheden nærmere, og for Mchangama er det midlet til at nå et tolerant samfund. Begge bruger de tænkte eksempler på, hvordan samfundet bør fungere, og Mchangamas udgangspunkt for dette er, at han mener, at mange konflikter opstår på baggrund af begrænsningsgrundet intolerance. Siden hans løsningsforslag er et tænkt eksempel, er det væsentligt at overveje, hvordan liberale holdninger, som hans egne og de tidligere nævnte, historisk forankrede argumenter, opfatter og tolker den nuværende lovgivning. Med henblik på blasfemiparagraffen er der både argumenter for hvorfor den skal eller ikke skal bevares. Koch mener, som tidligere nævnt, at den udfylder en vigtig rolle, fordi loven ellers ville være mangelfuld på et punkt, hvor lovgivning er vigtigt for opretholdelse af samfundsfreden. Hans belæg for, hvorfor den skal beskyttes, begrundes dog i den betydningsændring, som den har gennemgået – fordi den beskytter det religiøse menneske. På den anden fløj står Mchangama, som er enig med Koch i, at betydningen af paragraffen har ændret sig - han mener dog, at den nu knytter sig til de religiøse følelser, der knytter sig til troslærdomme eller gudsdyrkelse¹⁰⁹, og derfor ser han den som liggende til grund for de konflikter, som han omtaler i filmen ”Collision! Free Speech and Religion”. Ifølge ham betyder lovgivningen, at retten til ikke at blive diskrimineret eller krænket ofte vægter højere end ytringsfrihed¹¹⁰, fordi den ikke leder til tolerancesamfund.

Rose og Mchangama deler et liberalt syn på ytringsfriheden, og, som før nævnt, går de ind for så få begrænsninger via lovgivningen som muligt for denne, fordi de deler opfattelse af, at den nuværende samfundsstruktur kunne udformes anderledes for et mindre konfliktfyldt samfund af frie borgere, hvor man har mange frie muligheder, og hvor den positive frihed vægtes højt. Der er uenighed om, hvorvidt stor frihed til individet vil resultere i et velfungerende, tolerant samfund, og siden lovgivningerne er indført på nødvendig baggrund, er det ikke uden risiko når de forventer, at vores kultur vil leve bedre under mindre begrænsede vilkår, på trods af, at det fungerer i andre kulturer, som Mchangama påpeger i sin film. Uanset om man går ind for den begrænsende lovgivning eller ej, må man nødvendigvis have det historiske aspekt med i sine overvejelser. Ud fra netop dette aspekt argumenterer Ejvind Hansen med henblik på historien, at der allerede fra ytringsfrihedens indførelse i grundloven har været fokus på begrænsninger. Eksempelvis hævder han, at racismeparagraffen er et udtryk for dette, da den påpeger, at visse ytringer er strafbare.¹¹¹ Han går ind for lovgivning på området, og han mener, at politiske beslutninger skal etableres i en lovgivning, der sætter rammer og grænser for borgeren. Den demokratiske struktur kan kun stadfæstes, hvis der sættes visse rammer for uacceptable handlinger: ”Vi kan med andre ord kun frisætte borgeren til det frie valg, hvis vi på forhånd bestemmer, at der er visse valg, borgeren ikke har lov at foretage”.¹¹² Hermed mener han, at individet fungerer bedst i en lovgivningsmæssigt begrænset struktur, for at kunne udfolde det frie valg. Han tydeliggør, at den positive og negative frihed hænger sammen, og at

den ene ikke kan fungere uden den anden¹¹³, hvilket er et argument for, hvorfor lovgivningen er nødvendig som grænser for individet for at kunne sikre frihed for selvsamme.

Grundlaget for uenigheden om lovgivningen ligger således i, om man er nødt til at forsøge at tie forhånende kommentarer for at bevare samfundsfreden, eller om man bør have mulighed for at ytre sig bredt og håbe på, at resultatet bliver et tolerant samfund, hvori krænkende ytringer er fredelige, fremfor at opildne til uro.

Primært er det blasfemi- og racismeparagraffen, der er under beskydning, når diskussionen omhandler begrænsende lovgivning. Hvis man er fortalere for overvejende negativ frihed for individet, må man nødvendigvis mene, at de begrænsende paragraffer undertrykker dets frihed igennem begrænsningen af dets muligheder til at ytre sig. Dette hævder Mchangama, når han udtrykker, at det er dem, der er imod afskaffelse af krænkelserlove, som gerne vil undertrykke borgernes kritiske ytringer om en given overbevisning eller et givent emne.¹¹⁴ For Koch fungerer det modsatrettet eftersom han mener at krænkelserlovene sikrer samfundsfreden og derfor sikrer civilisation og opdragelse for borgerne. Koch bliver for dette kritiseret af Rose, der hævder, at den opdragende effekt i både blasfemi- og racismeparagraffen ikke har den ønskede effekt, fordi den politiske korrekthed ikke afhænger af mere generelle eller universelle sandheder. Den afhænger derimod snarere af kulturelle og historiske perioder, hvorfor den offentlige mening heller ikke kan være universelt sand og derfor ikke bør være altafgørende.¹¹⁵

Ydermere argumenterer Rose for, at Koch tager fejl i sine antagelser af vigtigheden i de to love, fordi injurielovgivningen sagtens kan beskytte de borgere, der er genstand for krænkelser, som er baseret på falske anklager, og derfor mener han, at europæiske lande bør skille sig af med de love, der kriminaliserer krænkelser.¹¹⁶ Men det afhænger netop af de forskellige forståelser og tolkninger af lovgivningen, hvilke man finder nødvendige for et sammenhængende samfund. Koch mener, at racismeparagraffen er nødvendig, fordi dens særlige egenskab er at beskytte grupper og ikke enkeltpersoner som injurielovgivningen. Derfor hævder han, at den er en mellemting mellem en injurieparagraf og en krænkelserparagraf, og at det ydermere betyder, at ingen af dem kan undværes, fordi det vil medføre et såkaldt hadeklima i samfundet, hvilket vil lede til et intolerant samfund, der er truet mod opløsning.¹¹⁷ Hvis han har ret i sit historisk fæstnede argument, må man nødvendigvis fastholde paragrafferne for samfundets ordens skyld, men spørgsmålet er, om belægget holder. Dette vil blive undersøgt i det efterfølgende afsnit "Diskussion af hvorvidt hadske ord fører til hadbelagte gerninger." Koch grunder, ligesom Hansen, sine argumenter i et historisk perspektiv, i modsætning til Rose og Mchangama, der begrunder deres argumenter ud fra tænkte eksempler.

Uenigheden om lovgivningen, særligt af religiøse gruppers beskyttelse på bekostning af ytringsfriheden, går på, hvad de forskellige love og paragraffers egentlige formål er, og dermed hvorvidt de

er nødvendige for samfundet. Dette er af væsentlig betydning for forståelserne af forholdet mellem ytringsfrihed og religionsfrihed.

Der kan argumenteres for, at blasfemi- og racismeparagraffen burde afskaffes, idet dette ville skabe det mest tolerante samfund qua den fri debat. Ved en sådan forståelse er der fokus på individets frihed frem for samfundsfreden. I så fald tages der udgangspunkt i Mills skadesprincip, og lovene skal udelukkende beskytte individuelle rettigheder. Religiøse grupper vil herved ikke nyde særlig beskyttelse, og kun sådan kan samfundets borgere være lige for loven. Dog er det umuligt at forestille sig, at loven kan være lige for samt yde beskyttelse for alle, hvis alle er ligeligt beskyttede. Derfor er der det modstående argument, at de begrænsende paragraffer for ytringsfriheden bør opretholdes, således at det religiøse menneske stadig er beskyttet mod forhånende ord, og der dermed ikke opstår et hade-klima. Et sådan vil kun føre til ufred i samfundet, som vil rykke nærmere en opløsning.

Det må altså konkluderes, at lovgivningen samt funktionen af paragrafferne bestemt ikke forstås eller fortolkes ens, hvilket er væsentligt for forståelsen af forholdet mellem ytringsfrihed og religionsfrihed. Muligheden for enighed vedrørende hvordan dette forhold er og bør være minimeres, når der er så vidtgående forståelser på det formelle plan.

Diskussion af hvorvidt hadske ord fører til hadbelagte gerninger

Henning Koch argumenterer imod afskaffelsen af paragraffer, der kriminaliserer krænkelser med påstanden om, at forhånende eller nedværdigende udtalelser automatisk vil medføre et hade-klima og samfundsopløsende intolerance, der i sidste ende kan føre til en forøgelse af hadbelagte gerninger.¹¹⁸ Et gennemgående belæg for dette argument er, hvad Koch i Deadline – sektion 2 afsnittet ”Kan onde ord dræbe” citerer forfatter og holocaust-overlever Primo Levi for, nemlig: *”Det skete, derfor kan det ske igen”*. Med dette citat henviser Koch til frygten for en gentagelse af historien som konsekvens af en ubegrænset ytringsfrihed, nærmere bestemt det hade-klima, som vi bedst kender til fra historien, nemlig nazisternes kamp mod jøderne, hvor nazisterne systematisk benyttede underkategoriserende retorik om jøderne. Som tidligere nævnt var det jo netop også i denne sammenhæng, at racismeparagraffen blev tilføjet i straffeloven, hvor målet var at begrænse visse jødefjendske ytringer. Derfor er det relevant at diskutere, om der virkelig er en lige linje fra hadske ord, som dem nazisterne brugte om jøderne og til grusomme og voldelige ugerninger mod menneskeligheden som holocaust, for at belyse hvorvidt Kochs argument overhovedet er gangbart.

Mchangama hævder, at der ikke findes empiriske undersøgelser eller historiske begivenheder, der understøtter påstanden om, at lovens *”indholdsmæssige begrænsninger på ytringsfriheden sikrer den sociale fred og modvirker intolerance og had.”*¹¹⁹

Med hensyn til nazismens udbredelse i Weimar-republikken er både Rose og Mchangama enige om, at det er misvisende at hævde, at racismen igennem en tøjlesløs ytringsfrihed havde frit slag i republikken, idet blasfemiparagraffen rent faktisk blev brugt til at begrænse den nazistiske propaganda.¹²⁰ Julius Streicher, redaktøren af det antisemitiske dagblad ”Der Stürmer”, blev således dømt to gange som konsekvens af grove og generaliserende udtalelser mod jødedommen.¹²¹ ”Der Stürmer”’s oplag mangedobledes efter disse retssager, hvilket faktisk kunne tyde på, at dommene nærmere øgede Streichers popularitet ved at skabe opmærksomhed omkring ham.¹²²

Ligeledes blev Hitlers forbud mod at tale offentligt i to år fra 1925, udnyttet af nazisterne til at fremstille en propagandaplakat, der viste Hitler som et offer. Mchangama mener, at denne offerrolle givetvis har styrket Hitlers appel til masserne.¹²³ Mchangama henviser endvidere til, at det netop var ved at ophæve ytringsfriheden, at nazisterne, da de kom til magten, sørgede for at deres propaganda stod alene, og således blev institutionaliseret og i sidste ende gjort til en ubestridelig sandhed.¹²⁴

Altså må nazisterne have opfattet ytringsfriheden som en udfordring i forhold til propagandaens udbredelse, idet ytringsfriheden må have bevirket, at nazismen så har været til debat med muligheden for kritik. Rose mener, at det snarere end en ubegrænset ytringsfrihed, var et spørgsmål om en høj grad af både højre- og venstreradikal vold i Weimar-republikken, der var med til at gøre eksekveringen af holocaust mulig. Det var denne politiske vold, der ifølge Rose gjorde folk bange for at tale, hvorfor det ikke var muligt at bekæmpe nazisternes propaganda i en fri og åben debat. Der var altså derfor ikke tale om, at nazisterne først vandt en idé-kamp i det tyske samfund og efterfølgende kunne begå legitim vold.¹²⁵

Koch hævder, at den dominerende forskning af politisk historie og kulturhistorie vedrørende Weimar-republikken påviser, at der er en sammenhæng mellem nazisternes racistiske propaganda og jødeudryddelsen. På trods af dette anerkender han dog vold og halvtreds procents arbejdsløshed i republikken som andre medvirkende faktorer til nazismens udbredelse.¹²⁶

I forhold til Kochs påstand om, at hadske ord automatisk fører til hadske gerninger, er det interessant at se nærmere på et land som USA. USA har kæmpet med store problemer med racisme i flere århundreder blandt andet i forbindelse med slaveriet og den efterfølgende borgerkrig. Desuden er ytringsfriheden i USA løbende blevet mindre begrænset i løbet af det tyvende århundrede.¹²⁷

Rose hævder, at USA er blevet et mindre racistisk land i takt med, at den retspolitiske fortolkning af ytringsfriheden er blevet mindre begrænset i løbet af det tyvende århundrede. Rose nævner som eksempel, at USA har fået sin første sorte præsident, første sorte kvindelige udenrigsminister og at der nu indgås langt flere ægteskaber mellem blandede racer.¹²⁸

Koch påpeger, at der var en periode, hvor man lynchede de sorte, inden amerikanerne blev mere liberale. Med dette insinuerer han, at en sådan voldelig overgangsperiode til den mere ubegrænsede ytringsfrihed ikke er ønskværdig. Desuden hævder han, at den amerikanske model ikke er brugbar i

Europa, idet han påstår, at der i det inderste af den europæiske sjæl opstår og næres en antisemitisme, hvorfor der fortsat eksisterer jødehad i lande som Ungarn, Rumænien, Polen og sågar i Sverige. Denne særlige europæiske antisemitisme betyder altså ifølge Koch, at den mere ubegrænsede amerikanske fortolkning af ytringsfriheden hverken kan eller skal implementeres i Europa.¹²⁹

På baggrund af forudgående afsnit, kunne det tyde på, at Kochs påstand om, at hadske ord automatisk fører til hadbelagte og voldelige handlinger, er noget forenklet. Mchangama hævder, at der ikke findes noget empirisk eller historisk materiale, der understøtter denne påstand, og samtidigt mener Koch, at den dominerende politiske og historiske forskning netop understøtter hans påstand. Derfor er denne diskussion plaget af uvisheden ved påstande mod påstande, som gør det svært at kunne konkludere noget endeligt.

Alligevel tegner der sig et billede, i hvert tilfælde med hensyn til Weimar-republikken som eksempel, som også Koch anerkender. Der herskede i republikken en høj grad af politisk vold og arbejdsløshed, som har været medvirkende til at nazismen kunne vinde indpas, hvorfor dette altså ikke udelukkende skyldtes den jødefjendske retorik. Kochs argument undergraves yderligere i det faktum, at blasfemiparagraffen rent faktisk både eksisterede og blev brugt til at begrænse den nazistiske propaganda, eksempelvis i forbindelse med retsforfølgelsen af Julius Streicher. Der herskede altså ikke en tøjlesløs ytringsfrihed i republikken, som Koch påstår. At disse domme nærmere øgede opmærksomheden og dermed populariteten hos dem, der udtalte sig degraderende om jøder, er et interessant argument i debatten, idet dette kan fungere som et argument imod krænkellesbestemmelser, hvis disse i egentlig forstand kun gør ondt værre.

Desuden ser det ud til, at nazisterne i kraft af deres afskaffelse af ytringsfriheden, ikke anså dem som værende et brugbart værktøj i forbindelse med udbredelsen af nazismen, snarere en modarbejdende mulighed for kritisk diskussion af nazismen.

Når snakken falder på den amerikanske fortolkning af ytringsfrihedens grænser, som er noget mere lempelige end de danske og europæiske, fremhæver Rose, at USA rent faktisk er blevet et mindre racistisk og dermed mere tolerant land. Til dette svarer Koch, at den amerikanske model slet ikke kan bruges i Europa og henviser her til den særlige europæiske antisemitisme. Dette argument er interessant i forhold til ytringsfrihedens grænser, idet grænserne her igennem også bliver kulturelt og geografisk afgrænset og bestemt.

Uformel ytrings- og religionsfrihed

Efter en diskussion af ytrings- og religionsfrihedens lovmæssige grænser, er det nærliggende at fokusere på andre faktorer, der kan gøre sig gældende i forståelsen af forholdet mellem ytringsfrihed og religionsfrihed. I en gennemgang af forståelsen af de to frihedsrettigheder fra et juridisk perspektiv fremkommer det, at der eksisterer flere opfattelser end netop den juridiske. Der kan argumenteres for en mere uformel tilgangsvinkel, hvor de to frihedsrettigheder nærmere tolkes ud fra et praktisk synspunkt.

Den uformelle forståelse adskiller sig fra den formelle, idet den ikke er bundet til lovgivningen. Det er en mere kompleks størrelse end den formelle, da den indeholder mange facetter, og derfor ikke er lige så håndgribelig. Vi undersøger de ikke-retslige grænser og ser på, hvilke begrænsninger de to friheder står over for, med henblik på en diskussion om tolerance og tone.

Hansen fokuserer på, hvordan vi bruger ytringsfriheden i praksis og stiller spørgsmålet, om det er muligt at sætte grænser for ytringsfriheden, eller om man bør kunne sige alt. Derfor bør man både have blik for ytringsfrihedens grænser i praksis samt lovgivningens grænser – formel og uformel – for at have et udgangspunkt for en diskussion.¹³⁰

For at forstå hvordan ytringsfriheden og religionsfriheden opfattes i praksis, er der forskellige væsentlige faktorer, som kommer i spil. Tolerance er blevet et centralt spørgsmål i forståelsen af forholdet mellem de to frihedsrettigheder, da den sommetider sidestilles med ytringsfriheden.¹³¹ Tolerancen er derfor relevant at undersøge, da den kan give os et bud på, hvordan vi i praksis bruger ytringsfriheden og tolererer vores frihedsrettigheder. Religionsfriheden ligger ofte implicit i diskussionen om ytringsfrihedens grænser, da den netop kan sætte grænser for ytringsfriheden. Derfor kan tolerance bidrage til at sige noget om forholdet mellem ytringsfrihed og religionsfrihed.

Mchangama forstår forholdet således, at de i formel forstand er komplementære. Han påpeger dog, at religionsfriheden i formel forstand ikke kolliderer med ytringsfriheden, men at de derimod er komplementære.¹³² Anderledes forholder det sig dog, når religionsfriheden ikke opfattes som en rettighed, men som et krav på beskyttelse mod krænkelse, hvor der er sket en skævvridning af forståelsen af tolerance.¹³³ Grundlæggende betyder det, at man skal være i stand til at tåle ytringer, holdninger og meninger, som man er personligt uenig i. Tolerance forudsætter altså, at man har ret til at formulere sin uenighed, da andre ellers ikke kan udvise tolerance.¹³⁴

For at ytringsfriheden kan blive brugt bedst muligt i den offentlige debat, er det derfor nødvendigt at bruge tolerancebegrebet i dets egentlige forstand. Denne forstand kan ikke eksistere, hvis krænkende eller forhånende ytringer er kriminaliserede. Ligeledes kræver dette en afskaffelse af de

paragraffer, som beskytter krænkelser – blasfemi- og racismeparagraffen – hvis tolerancebegrebet skal bruges i dets egentlige forstand.¹³⁵

Mchangamas forståelse af tolerance stemmer godt overens med John Stuart Mills sandhedsargument. Som nævnt i begrebsafklaringen er hensigten med princippet at søge efter sandheden qua alle former for ytringer, uanset hvor meget sandhed der er i det givne argument, og hvem der siger det. Det er altså en forudsætning for tolerance i Mchangamas forstand. Yderligere fremhæver han, at legitimiteten af en demokratisk styreform, hvor flertal med magt kan drive enkelte mennesker og mindretal til at indrette sig på en måde, der byder dem imod, afhænger af, at flertallet respekterer visse rettigheder.¹³⁶

”Hvis man end ikke har ret til at kritisere de beslutninger, der byder én imod, så man har en teoretisk mulighed for at påvirke flertallet i en anden retning, bliver det fra et moralsk synspunkt betænkeligt at kræve lydighed over for sådanne flertalsbeslutninger.”¹³⁷

Han hævder altså, at en befolkning ikke vil følge lovgivningen, hvis der ikke er ret til at ytre kritik. Dette er meget kritisk overfor autoriteter, der her må tænkes at være den lovgivende magt, som kan underminere minoriteter.

Hvis vi tager udgangspunkt i Mills forståelse af demokrati, kan der findes en pendant til Mchangamas skepsis over for flertallets magt, som kan føre til, at demokratiets legitimitet vil tage skade. Mill kalder flertallet for flertalstyranniet qua den almengyldige moralnorm (jævnfør lovgivningsafsnittet), som et sådant demokrati i hans øjne skaber. I forståelsen, som udelader al form for individuel handling såfremt meninger bliver fortiet, kan det tolkes som, at der vil blive skabt problematiske konsekvenser på grund af demokratiet ifølge Mchangama. Netop demokratiet er defineret som et flertalsstyre, og Mchangama hævder, at når der er tale om moralske rettigheder, er forholdet mellem disse ambivalent. Man kan ikke have tillid til at demokratiske flertalsbeslutninger, når der ikke er mulighed, for at kritisere de beslutninger, der byder én imod. Hvilke beslutninger Mchangama tænker på vides ikke, men hvornår er det præcist, at man ikke har ret til at kritisere flertallet?

Der kan argumenteres for, at begrænsninger, der skader den offentlige debat, bør fjernes. Når ytringsfriheden og religionsfriheden bliver forstået som juridiske rettigheder, pointerer Mchangama, at den eneste grænse, der bør trækkes, i forhold til hans fortolkning af Mills skadesprincip.¹³⁸ De er på sin vis enige om skadesprincippet og tilstedeværelsen af grænser, men da Mills hovedfokus nærmere er at finde værdien af den aldrig fuldendte sandhed, kan der argumenteres for, at han kræ-

ver bredere grænser end Mchangama. Religionsfriheden får dermed ikke en begrænsende effekt på ytringsfriheden, når man ser på det formelt, men derimod når det opfattes uformelt.

Ifølge Rose beror det demokratiske samfund på to opfattelser af tolerancebegrebet. Den første opfattelse af tolerance henvender sig til grupper, som derfor bliver den primære genstand for denne. En anden og langt mere almindelig opfattelse af tolerancen er den, hvor individet og dets rettigheder er i fokus.¹³⁹ Sidstnævnte forståelse, der fremmer en religiøs mangfoldighed, er en del af det liberale demokrati. Religiøse, etniske eller kulturelle mindretal tolereres i det liberale demokrati på trods af, at de er i modstrid med dets højest vægtede værdier. Rose peger på, at individet har medfødte og umistelige rettigheder, herunder ytringsfrihed og religionsfrihed.¹⁴⁰ Stat og andre borgere må tolerere individets brug af disse rettigheder, selvom rettighederne udøves på en måde, som andre ikke bryder sig om.

Denne forståelse læner sig op ad Mchangamas opfattelse af, at grundlovens beskyttelse af ytringsfriheden og religionsfriheden er nok til at opretholde tolerance.¹⁴¹ Den opretholdes, fordi minoritetsgruppers rettigheder medfører en passiv pligt hos andre til ikke at gribe ind. Derfor må dette nødvendigvis forstås som en af de mulige kollisioner, der kan opstå, når en minoritet er beskyttet af en rettighed. Forstås tolerancen som begrænset af racismeparagraffen, kan der argumenteres for, at Rose og Mchangama anser ytringsfriheden for at være under pres. Og ydermere bliver forholdet mellem ytringsfrihed og religionsfrihed konstant udfordret i takt med globaliseringen. Både Mchangama og Rose forholder sig til den spirende mangfoldighed, og de påpeger, at idet verden hele tiden bliver mere multietnisk, multikulturel og multireligiøs, skaber det et forøget behov for universelle rettigheder og retsnormer. ”*Jo mere mangfoldighed der er i et samfund, jo større er behovet for en mangfoldighed af ytringer.*”¹⁴²

Med henblik på den uformelle ytringsfrihed kan der argumenteres for, at tolkningerne af denne bærer præg af forskellige opfattelser af den formelle lovgivning, og hvor meget den beskytter i praksis.

Koch argumenterer for, at der er en generel forvirring af måden hvorpå ytringsfriheden forstås. Han hævder, at der sker en overfortolkning, da ytringsfriheden i Danmark kun er absolut i den formelle forstand, idet den udøvende magt ikke på forhånd kan forbyde ytringers offentliggørelse, som nævnt i begrebsafklaringen, og med at den formelle lovgivning kun sikrer den forudgående censur. At forstå ytringsfriheden som overordnet absolut er derfor, ifølge Koch, en politisk fordrejet version.¹⁴³ Koch henviser til politikernes magtfulde position, idet lovmæssige indskrænkninger af ytringsfriheden påvirker borgeren længe før en eventuel straf ville være givet ved domstolene.¹⁴⁴ Individet tillægger dermed sig selv uformelle begrænsninger i praksis. I forlængelse heraf kan Mchangamas påstand om borgernes selvcensur tilføjes, da dette ligeledes skyldes uformelle be-

grænsninger af ytringsfriheden. Dette er væsentligt at bemærke, da det er et af de områder, hvorpå de to normalt er uenige.

Når ytringsfriheden anskues som en potentiel skadende rettighed, bliver regulering af Koch opfattet som løsningen til en vedvarende tolerance og en sikring af social orden.¹⁴⁵ Vi vil understrege vanskeligheden i at lovgive om ytringsfriheden og eventuelle begrænsninger herfor, da der er mange uformelle aspekter i ytringsfriheden, der er ukontrollerbare. Religionsfrihedens uformelle grænser bliver svære at forholde sig til, da ytringsfrihedens uregerlighed er medvirkende til potentielt at krænke religiøse følelser.

Uregerligheden er netop en af de faktorer, der gør lovgivning vanskelig. Ejvind Hansen hævder, at ytringsfriheden indeholder denne faktor, da den altid befinder sig i et spændingsfelt mellem frihed og regulering. Ytringsfrihedens uregerlighed udspringer således af forholdet mellem menneskets frihed og personlig integritet.¹⁴⁶ Uregerligheden er i og for sig positiv sammenholdt med den generelle tankegang om, at ytringsfrihed bunder i, at jo mere fri – og dermed uregerlig – den i princippet er, desto bedre. Hansen udtrykker, at en absolut ytringsfrihed kan være destruktiv for samfundet, og derfor bør den nødvendigvis begrænses. *“For selvom vi forsøger at sikre en frihed til at ytre sig, så er dette under forudsætning af, at den kan regeres - at vi kan sikre os, at der er visse former for ytringer, som ikke når ud til offentligheden.”*¹⁴⁷

Et forsøg på at begrænse visse ytringer, så de ikke når ud til offentligheden, lyder usandsynlig. Det virker ikke plausibelt, at man kan sikre sig, at ytringer ikke når ud i samfundet, når man tager internettet og sociale medier i mente.

For at finde ud af, hvorledes forholdet mellem ytringsfrihed og religionsfrihed forstås, er det relevant at se på, hvordan den generelle tone i debatten kan påvirke dette. Denne faktor er ikke juridisk beskyttet og er derfor en del af de uformelle begrænsninger. I forståelsen af forholdet fremkommer altså flere aspekter end de formelle. Et ofte brugt argument er, hvorvidt hadsk tale automatisk fører til hadske gerninger. I denne situation bliver omdrejningspunktet ofte, at potentielt krænkende ytringer afhænger af, hvordan de bliver fremført.

Tonen i debatten

*“Jeg finder deres synspunkter afskyelige, min Herre, men jeg vil give mit liv for Deres ret til at fremsætte dem.”*¹⁴⁸ Dette citat er tilskrevet den franske filosof og samfundskritiker Voltaire. Citatet bunder i, at det er vigtigt, at man respekterer andres ret til at fremsætte deres synspunkter på trods af, hvor antipatiske de end måtte være, men at man i samme henseende bevarer egen ret til at kriti-

sere dem. Hvad ligger der i spørgsmålet om tonen i debatten, og hvor stor vægt kan denne tone tilskrives?¹⁴⁹

Tonen er en del af den grundlæggende loyalitet, som et velfungerende politisk fællesskab realiserer. Denne gensidige forpligtelse i et samfund kommer blandt andet til udtryk i offentligheden, ved at alle, uanset hvilken position de tilhører i samfundet og hvilke skældsord de siger, opfattes som en del af det samme fællesskab. Dette syn på samfundet kalder Stjernfelt og Eriksen, forfatterne til "De Anstændige", for en mindstebestemmelse af tonen, idet denne forestilling ikke er ækvivalent med, at man må benægte problemer og kulturelle konfrontationer, fordi beskrivelsen af dem strider mod tonen.¹⁵⁰ Kravet til tonen kan, ifølge Stjernfelt og Eriksen, aldrig forpligte samfundet til at udøve moralsk og politisk 'ketman', som bedst kan forstås som en praktisering af selvcensur, der taler magten efter munden. Den implicerer, at man ikke "...cirkulerer groteske og ubegrundede anklager mod hele befolkningsgrupper."¹⁵¹ Disse betragtninger var grundlaget for formuleringen af racismeparagraffen, da den i 1971 blev udvidet.¹⁵²

Det centrale i forhold til tonen bliver et spørgsmål om, hvorvidt man kan og bør lovgive om tonen. Ytringsfriheden og tonen sættes ofte i samme båd, men er to forskellige ting og bør opfattes forskelligt. "Ytringsfriheden er lovfæstet og har en ren rammekarakter."¹⁵³ Tonen derimod er udefinerbar. Den kan ikke på samme måde lovfæstes og er et spørgsmål om en vanskelig balance i en politisk kultur. "'Tonen' må netop være en tone, der lader de forskellige grupper mødes, og kan derfor ikke have karakter af, at man bøjer sig for enkeltgruppers særkrav og deres anstændige støtters sociale maskerade."¹⁵⁴ Der opstår en problemstilling i forbindelse med tonen, når vi som nævnt tidligere kan sidestille denne med ytringsfriheden: Hvad skal prioriteres højest - tonen eller ytringsfriheden? Et problem ved at prioritere tonen højere end ytringsfriheden er risikoen for dobbeltmoral. Stjernfelt og Eriksen undersøger, hvordan racismeparagraffen bør afskaffes grundet en herskende dobbeltmoral blandt tilhængerne. De argumenterer grundlæggende for, at der hersker en konsensus om, at der findes en tilbøjelighed til ikke retsmæssigt at følge op på eventuelle lovbrud af racismeparagraffen.¹⁵⁵

Den påståede dobbeltmoral eksemplificeres i en episode, hvor en tilhænger af racismeparagraffen burde have handlet for at undgå dobbeltmoral. I den specifikke sag ytrede en dansk mand sig særdeles groft i en henvendelse til personer af anden etnisk herkomst end dansk. Herefter blev den pågældende person bedt om at holde sine meninger for sig selv. Det er her dobbeltmoralen kommer ind i billedet, eftersom Stjernfelt og Eriksen mener, at racismeparagraffen ikke bliver efterlevet, når

personen ikke bliver meldt for overtrædelse af netop denne paragraf, hvilket her var tilfældet.¹⁵⁶ Der indgår så mange elementer i mandens krænkende udtalelser, at han næsten ikke kunne have undgået at blive dømt, hvis han var blevet meldt til politiet, jævnfør paragraffens forbehold, at: "... den, der offentligt eller med forsæt til udbredelse i en videre kreds fremsætter udtalelse eller anden meddelelse, ved hvilken en gruppe eller personer trues...".¹⁵⁷ Det er på mange måder alarmerende, hvor tilfældigt det er, hvilke udtalelser der i sidste instans kriminaliseres i retspraksis, og det kan fremstå uforudsigeligt, hvad der er kriminelt efter racismeparagraffen, hvilket ifølge Stjernfelt og Eriksen "... ikke er nogen optimal egenskab ved en lov."¹⁵⁸

Racismeparagraffen mister dermed sin formelle effekt, idet ingen melder ham. Dog kan der argumenteres for, at mange borgere alligevel uformelt er påvirkede af paragraffens tilstedeværelse i den danske straffelov, eftersom kun omtrent 50 personer er blevet dømt for deres udtalelser siden år 2000, ifølge Rigsadvokatens opgørelse.¹⁵⁹ Mchangama fremhæver desuden, at når ytringer medfører straf, giver det i næsten alle tilfælde mere opmærksomhed og langt større udbredelse af de kriminaliserede ytringer i offentligheden, end det havde gjort uden en strafforfølgning.¹⁶⁰ I forlængelse heraf pointerer han, at mediernes gengivelse af strafbare ytringer er beskyttet af ytringsfriheden, hvilket betyder, at den videre udbredelse kan foregå straffrit. I demokratiske lande, hvor hate speech-love balanceres mod ytringsfriheden, er og har kriminalisering af ytringer altid været et dårligt middel til undertrykkelse af de holdninger, der anses for farlige. "*Dels vil visse udtalelser, der er formuleret mindre krænkende, men basalt set indeholder samme synspunkt som de, der kriminaliseres, ofte være straffri.*"¹⁶¹

Medierne og den teknologiske udvikling er i stigende grad med til at udbrede et omfang af offentlige udtalelser, der er så omfattende, at der dagligt fremsættes kommentarer, der objektivt set er strafbare og derfor bør retsforfølges. Desuden er den nuværende straf for krænkende tale så mild, og desuden sjældent, at den ifølge Mchangama sandsynligvis ikke tilbageholder folk fra at ytre sig krænkende.¹⁶² En krænkende ytring kan derfor skabe vidt forskellige resultater, alt efter tilstedeværelsen eller fraværet af lovgivning. Dermed er resultaterne tilfældige, eftersom en eventuel retsforfølgelse, men ikke nødvendigvis en dom, vil være med til at blæse en sag op ud fra en ytring, som ellers sandsynligvis ville være gået hurtigt i glemmebogen. Mchangama antyder derfor, at der er langt flere, der kommer til at høre den pågældende og potentielt krænkende ytring, som derfor potentielt vil krænke flere, end tilfældet ville have været uden lovgivningen.¹⁶³

Afrundingsvis kan man sige at, i en diskussion af forholdet mellem ytringsfrihed og religionsfrihed fremkommer spørgsmålet om uformelle begrænsninger. I denne afvejning bliver tolerance et cen-

tralt element, da tolerance afhænger af opfattelsen af ytrings- og religionsfrihedens uformelle grænser. Tolerance bliver forstået som en nødvendighed til at opretholde social orden og kræver dermed lovgivning. På den anden side bliver denne formelle tolerance opfattet som hindrende for individets frihed. Ytringsfrihedens uregerlighed gør imidlertid en formel lovgivning svær at følge i praksis. De uformelle forståelser bliver ofte opfattet som begrænsninger, hvorfor tonen bliver et hyppigt argument for en stadig beskyttelse af krænkende ytringer. Igen bliver opfattelsen af rettighederne bestemmende for, hvorvidt der kan og bør lovgives om tonen. Det må derfor konkluderes, at den uformelle forståelse afhænger af opfattelsen af den formelle forståelse.

Ytringsfrihedens og religionsfrihedens grænser

Ytringsfriheden og religionsfrihedens begrænsninger er diskuteret i forhold til det lovmæssige samt i praksis. Derudover er det dog relevant at diskutere, hvor grænserne for dem bør gå, sådan at det er mest optimalt for både individet og samfundet. Dette skyldes, at der er adskillige forståelser af, hvorvidt den ene overskrider den andens grænse, og at der derved er en potentiel konflikt mellem ytringsfrihed og religionsfrihed. Tages der udgangspunkt i Ejvind Hansens påstand om, at det er yderst afgørende især for ytringsfriheden, at dens grænser er åbent formulerede og tilgængelige for debat, er det ikke kun relevant, men yderst essentielt at diskutere frihedsrettighedernes grænser.¹⁶⁴ Hansen hævder, at mange er bange for at diskutere ytringsfrihedens grænser, da de, der prøver at begrænse den, risikerer at begå politisk selvmord, idet den er så dybt indlejret i det danske samfund.¹⁶⁵ Hans hovedpointe er således ikke, hvor ytringsfrihedens grænser bør gå, men snarere at vi skal have mod til at diskutere dem, for hvis ikke vi tør dette, risikerer vi at miste den, hvilket ville føre til, at hele debatten om dens grænser bliver irrelevant.¹⁶⁶

Ytringsfrihedens og religionsfrihedens grænser hænger uomtvisteligt sammen. Som udgangspunkt diskuteres dog ytringsfrihedens grænser i forhold til religionsfrihedens og ikke omvendt, da det ofte er hensynet til religionsfriheden som begrænsning for ytringsfriheden, der er i fokus i debatten. Der er to yderpunkter i forståelsen af, hvor ytringsfrihedens grænser bør gå; den har enten brede grænser eller er særdeles begrænset. Diskussionen går derfor på, hvor grænsen for ytringsfrihed bør trækkes. Der kan argumenteres for, med baggrund i Mills skadesprincip, at kun de ytringer, der skaber en umiddelbar og klar risiko for vold, medfører en konkret skadesvirkning eller en påviselig nærliggende fare, skal begrænses. Mills princip skriver dog ikke, at 'skade' kun omfatter fysisk skade. Dette er et relevant spørgsmål i forholdet til diskussionen om skadesprincippet. Mchangama er interesseret i at tolke Mill på denne måde, men der kan argumenteres for, at selv Mill mener, at det er helt klart, at ytringer potentielt kan være skadelige for andre. Skadesprincippet udelukker dermed ikke begrænsninger for ytringsfriheden. Dette er altså Mchangamas egen fortolkning af princippet, der går imod Mills egentlige princip. Ved en sådan fortolkning vil ytringsfrihedens grænser være vidtgående. En begrundelse for at trække grænsen her er, at der dermed opnås et så tolerant samfund som overhovedet muligt. Mchangama og Rose hævder begge, at grænsen burde gå ved disse former for ytringer og begrundet det i, at et tolerant samfund er optimalt frem for et samfund, hvor der tages for mange hensyn. Rose udtrykker yderligere, at der kan opstå det, han kalder tavshedens tyranni, hvis mennesker får en ret til ikke at blive krænket, idet alle ytringer på den ene eller den anden måde kan defineres som krænkende.¹⁶⁷ Yderligere kan det være de ytringer, der er ildeset og krænkende samt adskiller sig fra konsensus, der er væsentlige for at have et demokratisk,

liberalt samfund, med høj grad af tolerance. Fra denne synsvinkel vil det optimale for samfundet være en mindre begrænset ytringsfrihed.

I det normative spørgsmål om ytringsfrihedens grænser ligger forholdet mellem individets tanker om dets egen frihed og begrænsninger. Der kan argumenteres for, at frygt spiller ind, når individet vurderer en given ytring i forhold til andres følelser. Frygten kan sætte grænser for, hvad individet tør ytre, og dermed er ytringsfriheden under pres. Mchangama udtrykker, at denne frygt er velbegrunderet, da der netop er forskellige forståelser af hvilke ytringer, der bør begrænses i forhold til retten til religionsfrihed, og nogle ofte føler sig stødt af andres ytringer. Det er den bare tilstedeværelse af årsager til frygt, der er problemet. Dette medfører nødvendigvis en slags selvcensur, som er en klar indskrænkelse af ytringsfriheden. Som et eksempel herpå påpeger Mchangama, at det er beklageligt, men forståeligt, når Jyllands-Posten undlader at genoptrykke visse billeder fra Muhammedkrisen af frygt for konsekvenserne.¹⁶⁸

Ud fra ovenstående udledes, at en ytringsfrihed med så få begrænsninger som muligt, dog indskrænket af Mchangamas tolkning af skadesprincippet rammer, er det mest optimale både for individet samt et demokratisk samfund. På den anden side kan der argumenteres for, at grænsen for ytringsfriheden nødvendigvis bør trækkes anderledes i og med, at visse ytringer udelukkende skaber splid og uorden i samfundet. Fra dette synspunkt ligger fokus ikke på, at samfundet skal rumme tolerance, men snarere at visse hensyn til samfundsfreden bør vægtes højere end individets frihed. De ytringer, der 'kun' tilskynder til had og diskriminering, er sjældent konstruktive bidrag til debatten og gør mere skade end gavn. Da der i sådanne situationer ofte er tale om ytringer, der er krænkende over for religiøse, er det relevant at tale om religionsfrihedens grænser i forhold til ytringsfrihedens. Koch fremhæver, at det netop bliver sværere og sværere at definere grænser for religionsfriheden.¹⁶⁹ At dette kan være vanskeligt skyldes, at retten til religionsfrihed er en af de sværeste for ethvert samfund at acceptere, da den svider langt ind i historie og tradition, og muligvis "*nærer tvivlen om egen åndelig fortræffelighed og usårlighed.*"¹⁷⁰ Ifølge Koch betyder dette dog ikke, at man bør lade stå til.

Ved at beholde de nuværende formelle begrænsninger af ytringsfriheden, eksempelvis blasfemi- og racismeparagraffen, sikres, ifølge Koch, at grænserne for retten til at ytre sig diskuteres åbent og offentligt, og ydermere at de er demokratisk bestemte.¹⁷¹ Således vil der ved en begrænset ytringsfrihed, i takt med samfundets udvikling, altid være debat om dennes og religionsfrihedens grænser, og netop dette vil være til samfundets bedste. Dette kan på sin vis sammenholdes med Mills idé om, at der altid bør foregå åben debat i søgen efter sandhed. Koch udtrykker blot, at dette foregår mest optimalt, når ytringsfriheden er begrænset af visse hensyn til de religiøse minoritetsgrupper, således at ingen nedværdiges eller forhånes i processen, og at der dermed ikke opstår orden eller decideret

ufred i samfundet. Så selvom Koch og Mill umiddelbart er uenige om, hvor grænserne bør trækkes for henholdsvis ytringsfrihed og religionsfrihed, har deres forståelser dog det fællestræk, at debatten om dem bør være vedblivende.

Koch hævder yderligere, at der bør trækkes visse grænser for ytringsfriheden, især i forhold til hensynet til religiøse minoriteter. Han begrundet blandt andet blasfemi- og racismeparagraffen med, at det vil højne retssikkerheden for religiøse minoritetsgrupper, således at medlemmerne af disse grupper i højere grad vil føle sig som en del af det danske samfund.¹⁷² I forlængelse heraf kan påstås, at når man ikke blot kan ytre sig nedværdigende om minoritetsgrupper, vil medlemmerne af disse grupper føle sig yderligere inkluderet i det danske samfund, og det vil skabe mere sammenhold og dermed sikre samfundsordenen. Koch påpeger netop, at samfundsfreden i visse tilfælde må prioriteres højere end den enkeltes frihed.

I modsætning til dette kan der sættes spørgsmålstegn ved, hvorvidt borgerne i samfundet ved for mange begrænsninger vil føle, at de bliver berøvet deres frihed. Således kan der opstå utilfredshed og frustrationer mod den instans, der opstiller disse grænser, men også mod dem, som grænserne tilgodeser. Et eksempel på dette er religiøse minoritetsgrupper, der beskyttes af racismeparagraffen mod nedværdigende ord. Dermed vil samfundsfred ikke opnås ved en begrænset ytringsfrihed, da dette kan skabe splid mellem samfundets borgere. Her kan trækkes tråde til Rose, som netop hævder, at diskriminerende ytringer ikke bør være kriminaliserede, idet et forbud mod dem vil have større omkostninger.¹⁷³

I forståelsen af forholdet mellem ytringsfrihed og religionsfrihed er der altså uenighed om, hvor grænserne for disse hver især bør trækkes, sådan at der ikke opstår konflikter mellem frihedsrettigheder samt således, at det er til både individets og samfundets bedste. I et samfund med brede grænser for både ytringsfrihed og religionsfrihed er der for det første forståelsen af, at samfundet vil blive mere tolerant, og at borgerne ikke vil skulle leve med selvcensur og frygt. Dette kan siges at være mest optimalt for den enkelte borger, og herved også for samfundet, idet et samfund med tilfredse og frie borgere må være målet. Dog kan man forestille sig, at dette ligeledes vil føre til, at nogle individer og minoritetsgrupper vil føle sig ekskluderet og trådt på, og at dette vil skabe ufred i samfundet. Der findes altså ikke et endegyldigt svar på, hvordan grænserne for ytringsfrihed og religionsfrihed bør trækkes på trods af, at der er adskillige holdninger til dette. Det må konkluderes, at dette afhænger af, hvad der vægtes højest i samfundet; individets frihed eller samfundsordenen. Hvordan disse opnås på den mest optimale måde afhænger igen af, hvordan frihedsrettighederne og forholdet imellem dem forstås.

Ytringsfrihed og religionsfrihed som rettigheder og friheder

Som både rettigheder og friheder er det fastslået, at ytringsfrihed og religionsfrihed på forskellig vis har grænser. Dette hænger uomtvisteligt sammen med, hvordan disse forstås som en rettighed, og i så fald hvilken type rettighed samt hvilke pligter, denne rettighed modsvares af. Hvordan forholdet mellem ytringsfrihed og religionsfrihed forstås afhænger således yderligere af, hvilken type rettigheder disse fortolkes som. På baggrund af dette tydeliggøres om og i hvilken forstand, ytringsfrihed og religionsfrihed kolliderer.

Tages der først udgangspunkt i, at ytringsfrihed og religionsfrihed er juridiske, skrevne rettigheder indskrevet i grundloven, må diskussionen således gå på, hvilken fremtrædelsesform rettigheden har. Og yderligere hvilken betydning dette har for, om de kolliderer.

Det kan diskuteres, om det har nogen betydning, hvorvidt rettighederne er henholdsvis individuelle eller kollektive. Førhen er det fastlagt, at ytringsfrihed er en individuel ret, hvorimod religionsfrihed er både individuel, men ligeledes knytter sig til grupper. Retten til begge friheder modsvares altid af pligter, men da religionsfrihed både er en kollektiv rettighed tilkommende grupper, et individs rettighed som medlem af denne gruppe samt en individuel rettighed, er de modsvarende pligter forskellige. Mchangama hævder, at idet minoriteter opfattes som gruppe og ikke som enkelte individer med egne frihedsrettigheder, er en sådan gruppe ikke underlagt pligter som de øvrige borgere, og således bliver individets frihedsrettigheder undertrykt.¹⁷⁴ Derved påstår han, at ytringsfriheden altid modsvares af pligter, hvorimod religionsfriheden kun gør det, når den forstås som en individuel og ikke en kollektiv rettighed. Der kan argumenteres imod denne påstand, da en gruppe af mennesker altid består af enkelte individer med rettighed og hertil tilknyttede pligter. Individerne i en religiøs gruppe har fået særlige rettigheder ved at forsamle sig, men er stadig som individer og borgere hver især forpligtet til eksempelvis at undlade at gribe ind i en andens ytringsfrihed.

Et vigtigt diskussionspunkt i forlængelse af ytringsfrihedens og religionsfrihedens pligter er, om disse forstås som negative eller positive rettigheder, eller muligvis en kombination af disse. Der kan argumenteres for, at når ytringsfrihed og religionsfrihed forstås som negative rettigheder, har de sværere ved at komme i konflikt. Dette skyldes, at de modsvarende pligter ofte er passive. Den negative ytringsfrihed og religionsfrihed forpligter i mange tilfælde staten og andre borgere til ikke aktivt at gribe ind, og således kan det enkelte individ handle som det vil, så længe handlingen er i overensstemmelse med i loven, hvilket fører til tilfredshed borgerne imellem. Tendensen er netop at fortolke retten til disse friheder på en sådan måde. Men retten til begge friheder fordrer i nogle tilfælde staten til aktivt at beskytte rettighedsindebæreren. Der er derfor ikke tale om et tydeligt skel

mellem ytringsfrihed og religionsfrihed som negative og positive rettigheder. Jeremy Waldron hævder selv samme om rettigheder generelt og skriver, at *“This means that it may be impossible to say definitively of a given right that it is purely negative (or purely positive) in character.”*¹⁷⁵

I forbindelse hertil påstår han, at konflikten mellem dem opstår, når de pligter og krav rettighederne modsvares af, ikke er komplementære.¹⁷⁶ At krav og pligter ikke er komplementære betyder, at de ikke er fyldestgørende for hinanden og ikke supplerer hinanden. At der ikke er komplementaritet mellem disse er, ifølge Waldron, mere eller mindre uundgåeligt. Han udtrykker netop, at er rettigheder – eksempelvis retten til ytringsfrihed og religionsfrihed – negative og udelukkende modsvares af den pligt, at andre ikke blander sig, har de sværere ved at kolliderer. Er frihedsrettighederne derimod positive og indebærer den pligt, at staten eller andre handler aktivt, er risikoen for en kollision væsentlig højere. Men når det er svært at skelne mellem, hvornår rettighederne er henholdsvis negative og positive, opstår tit uenigheder om, hvilke pligter og krav de egentligt medfører, og yderligere om disse er komplementære eller om rettighederne kolliderer. Eksempelvis modsvares ytringsfriheden og religionsfriheden ofte af flere pligter. Ytringsfriheden fordrer både, at staten ikke griber ind og censurerer lovlige ytringer, og samtidig skal denne ligeledes forhindre andre instanser, offentlige som private, i selv samme. Religionsfriheden forpligter også til at undlade indgriben samtidig med, at staten sommetider kræves at fremme religionsfrihed, såsom oprettelsen af bederum på offentlige arbejdspladser. Således er det når ytringsfriheden og religionsfriheden tolkes som fordringsrettigheder, at konflikten opstår. Der er dermed tale om en konflikt mellem fordringerne og ikke rettighederne i sig selv. Waldron udtrykker dette, dog fra et mere generelt synspunkt:

*“What actually conflict for us are the duties that rights generate from time to time, it means that it is very unlikely that we will be able to pick out in advance any set of rights-liberal or otherwise-and say confidently, “These rights will never conflict in any of the requirements that they generate.”*¹⁷⁷

Der er altså tale om, at opfattelsen af ytringsfrihed og religionsfrihed som henholdsvis individuelle og kollektive samt negative og positive rettigheder har indflydelse på, hvorvidt disse kan ses som værende komplementære eller i konflikt. Det er således de krav og pligter ytringsfriheden og religionsfriheden fordrer, der kan opstå konflikt imellem.

Det må altså udledes, at en konflikt mellem rettighederne kan forstås ud fra, hvorledes disse fortolkes. Yderligere er det dog et spørgsmål, om ytringsfrihed og religionsfrihed altid forstås som værende juridiske rettigheder, eller om de i visse tilfælde nærmere ses som moralske rettigheder.

Mchangama hævder, at forstås disse friheder som moralske, opstår konflikten¹⁷⁸ – og netop ikke i

fortolkningen af dem som juridiske rettigheder lig Waldron. Ifølge ham understøtter de to rettigheder hinanden på det juridiske plan og er derved komplementære. Der er brug for den ene rettighed, for at kunne have den anden, og desuden påpeger han, at der er brug for begge rettigheder for at have et velfungerende og tolerant samfund.¹⁷⁹ Når rettigheder i højere grad forstås som moralske og ikke juridiske rettigheder, bliver det nærmere et spørgsmål om hensyntagen, især til religiøse følelser. I en sådan forståelse fremhæver Mchangama, at der alt for ofte opstår en kollision. Dette begrundes og eksemplificeres gennem talrige episoder, hvor ytringsfriheden har måttet vige til fordel for beskyttelsen af religiøse følelser. Mchangama påpeger adskillige gange, hvordan religiøse følelser bliver årsagen til en konfrontation mellem vigtige rettigheder og værdier for et individ eller en gruppe.¹⁸⁰

Selvom det umiddelbart kan virke som to modstridende påstande, kan der argumenteres for, at fordi Mchangama kun ser de juridiske rettigheder som værende negative rettigheder, forstår han ikke konflikten ud fra de fordringer, rettighederne modsvarer af. Han hævder i stedet, at når ytringsfrihed og religionsfrihed forstås som moralske rettigheder, hvori der eksempelvis ligger en pligt at have hensyn til religiøse følelser eller samfundsordren, opstår konflikten.

Derved kan af alt ovenstående udledes, at rettighederne i sig selv ikke kolliderer, men nærmere de pligter og krav, de medfører.

Fortolkningen af ytringsfrihed og religionsfrihed som rettigheder og betydningen heraf er vidt diskuteret. Selvom disse er retten til en frihed, er der i debatten ikke i lige så høj grad fokus på, om frihedsrettighederne skal opfattes som negative eller positive friheder. Dette kan være et udtryk for, at det er mindre relevant i forståelsen af forholdet mellem ytringsfrihed og religionsfrihed. Dog er emnet ikke uundgåeligt i diskussionen, da det førhen er fastslået, at disse netop *er* friheder. Problemet med at forstå ytringsfriheden og religionsfriheden som henholdsvis negative og positive friheder er, at det ofte overses, at frihederne indeholder både en negativ og en positiv side, ligesom både ytringsfrihed og religionsfrihed er positive og negative rettigheder.

Med fokus på den negative side af henholdsvis ytringsfrihed og religionsfrihed forstås, at borgeren qua friheden er fri til at leve i fred fra statens og andre borgeres indblanding og hermed tro og ytre, hvad han eller hun vil. I denne forståelse opstår sjældent konflikter, idet alle er fri til at gøre, hvad de vil, og dermed får ingen krænket sin frihed. Forstås ytringsfrihed og religionsfrihed derimod som positive friheder, er en kollision mulig i og med, at andre har ret til at begrænse denne frihed. Der kan være uoverensstemmelse mellem to borgeres individuelle friheder. Et eksempel på dette er Muhammedkrisen, hvor:

“... den positive religionsfrihed betyder, [...] at det står enhver frit for at praktisere sin tro og lade være med at afbillede Muhammed [...]. Men man overtræder den negative religionsfrihed, hvis man prøver at pådutte andre sådanne påbud og forbud under henvisning til sin religion.”¹⁸¹

Der kan derved argumenteres for, at ytringsfrihed og religionsfrihed ikke blot skal afbalanceres i forhold til hensyn, men at den negative og den positive side ligeledes skal afvejes. Fokuseres der udelukkende på enten den negative eller positive side af ytringsfriheden og religionsfriheden, påvirker dette opfattelsen af, hvorvidt disse friheder kolliderer.

Afvejning og prioritering

Det normative spørgsmål om, hvorvidt ytringsfriheden og religionsfriheden bør forstås som rettigheder og friheder munder ud i, om retten til den ene frihed bør vægtes højere end den anden. Hansen fremfører påstanden om, at forudsætninger for den fulde gevinst af ytringsfriheden på den ene side er, at enhver borger må tilkendegive offentligt, hvad der ligger ham eller hende på sinde. På den anden side er der alligevel nødt til at være grænser for den, da værdien af ytringsfriheden ellers kan bruges til at sætte nogle grupper uden for den offentlige anerkendelse, hvorved de mister deres politiske og offentlige stemme.¹⁸² Der er altså tale om, at ytringsfriheden både er til gavn for den offentlige debat, men samtidig skal værdien af en ytring afvejes over for det eller de, den muligvis undertrykker. Således må der forekomme en afvejning af hensynet til det enkelte individs ytringsfrihed over for hensynet til andre borgere og samfundet, især i forhold til de religiøse grupper. På baggrund af dette kan der argumenteres for, at det er en prioriteringssag, hvilken af frihedsrettighederne der bør rangeres højest.

Selvom Hansens og Waldrons påstande ikke har en umiddelbar sammenknytning, lægger de begge vægt på prioritering i forhold til rettigheder. Waldrons hypotese bygger på Raz' teori om, at forskellige agenter har forskellige interesser.¹⁸³ Står to agenter overfor hinanden med modsatrettede interesser, er det en prioriterings- og vurderingssag hvilken af de to interesser, der har størst værdi. Enten for det enkelte individ eller for samfundet generelt. For at tydeliggøre fremfører han et eksempel med agenterne A og B. Er A og B ved at drukne, melder konflikten sig, da det er både i A og B's interesse at blive reddet. Heri ligger dermed en forpligtelse til både at redde A og B, da deres interesser i princippet burde være ligestillede.¹⁸⁴ Har man kun ressourcer til at redde den ene agent, bliver det en vurderingssag, idet der skal tages stilling til, om henholdsvis A's eller B's interesser er af størst værdi. Oversættes agenter til frihedsrettigheder kan der argumenteres for, at spørgsmålet om

hvorvidt ytringsfrihed eller religionsfrihed bør rangeres højest, bliver en vurderingssag. Bør man prioritere retten til at ytre sig eller retten til at dyrke sin religion højest? Ud fra Waldrons specifikke eksempel må det udledes, at det kun er muligt at redde den ene agent. Så simpelt kan det dog ikke siges at være med frihedsrettigheder, da det ikke er et spørgsmål om at kun én kan overleve, men snarere at den ene har mere værdi end den anden og bør prioriteres højest.

Der er øjensynligt adskillige holdninger til, hvordan ytringsfrihed og religionsfrihed bør vægtes overfor hinanden. I mange tilfælde kan det blive op til den enkelte dommer i en given sag, hvordan de rangeres. Der kan dermed argumenteres for, at forholdet mellem de to frihedsrettigheder afhænger af subjektive forståelser af ytringsfrihed og religionsfrihed som rettigheder. Der er også forskel på de enkelte nationer, som hver især afvejer frihedsrettighederne ud fra et forudbestemt lov, eksempelvis straffeloven i Danmark. En sådan bred skønsmargin bliver afgørende for bestemmelserne i en given sag. Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol (EMD) har indrømmet, at regulering af ytringsfriheden, i relation til krænkelse af private og personlige overbevisninger af moralsk eller religiøs karakter, netop afhænger af skøn, når det kommer til de nationale myndigheders bestemmelser.¹⁸⁵ Artikel 10 i EMRK skriver om udøvelsen af ytringsfriheden, at den kan "... *underkastes restriktioner eller straffebestemmelser, som er foreskrevet ved lov og er nødvendige i et demokratisk samfund.*"¹⁸⁶, som i Danmark eksempelvis er blasfemi- og racismeparagraffen. Nødvendigheden af begrænsninger for ytringsfriheden bliver således begrundet blandt andet i en beskyttelse af andre hensyn, eksempelvis religiøse følelser, samt andre borgeres rettigheder. Koch påpeger dog, at EMD flere gange har afvejnet ytringsfriheden over for såvel hensyn baseret på religiøse følelser som retten til religionsfriheden i almindelighed, hvor ytringsfriheden utvivlsomt får en fortrinsstilling i europæisk forfatningsret.¹⁸⁷

Det bør dog diskuteres, om denne påståede fortrinsstilling egentlig er gældende. Dette afhænger igen af opfattelsen af frihedsrettighederne som moralske eller juridiske rettigheder. Mchangama modsiger Kochs påstand, da han som en kendsgerning hævder, at ytringsfriheden viger for religionsfriheden.¹⁸⁸ Ud fra dette argumenteres der for, at religionsfrihedens status bliver ofte omgået med en vis respekt, og at den religiøse imødekommes med friheder og rettigheder, som normalt ikke ville blive respekteret.¹⁸⁹ Ifølge Mchangama forekommer der herfor en hierarkisering, hvor ytringsfriheden må vige for religionsfriheden. Særligt i spørgsmålet om hvorvidt det er i orden at ytre sig kritisk om religion. Når nu EMD har indrømmet, at ytringsfriheden ofte har fortrinsstilling i sager om, hvilken er frihedsrettighederne, der bør vægtes højest, virker Mchangamas påstand ikke plausibel. Idet han i sin film omtaler hele verden må det antages, at han også udtrykker sig netop om hele verden i påstanden om, at ytringsfriheden ofte viger for religionsfriheden. Taler han derimod

om Danmark, kan det diskuteres, at argumentet har mere belæg i og med, at der som nævnt findes visse begrænsende love for ytringsfriheden.

Det kan konkluderes, at ytringsfrihed og religionsfrihed er en prioriteringssag og afhænger af, hvordan frihedsrettighederne afvejes over for hinanden. Dette bliver tit en subjektiv vurdering, der begrundes i hensyn til blandt andet religiøse følelser eller andre borgeres rettigheder. I sager dømt ud fra EMRK har ytringsfriheden tit fortrinsstilling, men i de enkelte nationer afhænger dette nærmere af de respektive begrænsende love, og ydermere det enkelte individ, der skal vurdere dette.

Konklusion

Forholdet mellem ytrings- og religionsfrihed er en meget kompleks affære. Som det er påvist allerede i begrebsafklaringen, er der adskillige fortolkninger selv af de begreber, der udgør grundlaget for de to frihedsrettigheder og dermed også forholdet imellem dem. For at kunne begribe forholdet har en nærmere analyse og diskussion af de forskellige aspekter af og synspunkter på dette været nødvendig, og det har igennem hele opgaven vist sig, at der ikke er nogen entydig konklusion på dette spørgsmål.

En væsentlig betydning for forståelsen af forholdet mellem ytrings- og religionsfrihed er opfattelsen af, hvad de respektive love og paragraffers reelle formål er, og hvorvidt de er nødvendige for et velfungerende samfund. Når eksempelvis særligt beskyttede religiøse grupper bliver beskyttet på bekostning af lovgivningen, skaber det uenighed om denne. Rose og Mchangama argumenterer for, at blasfemi- og racismeparagraffen burde afskaffes, da det ifølge dem vil skabe det mest tolerante samfund qua den fri debat. I en sådan forståelse fokuseres på individets frihed frem for samfundsfreden. I forlængelse heraf burde der, ifølge Mchangama, tages udgangspunkt i Mills skadesprincip, hvori lovene kun skulle beskytte individuelle rettigheder. Religiøse grupper vil herved ikke nyde særlig beskyttelse, og kun sådan kan samfundets borgere være lige for loven, set fra et liberalistisk synspunkt. Det er dog umuligt at forestille sig, at loven kan være lige for – samt yde beskyttelse for alle – dersom alle er ligeligt beskyttede.

På den anden side findes det argument, at de begrænsende paragraffer for ytringsfriheden bør opretholdes, således at det religiøse menneske stadig er beskyttet mod forhånende ord, hvilket sikrer, at der ikke opstår et hade klima. Et sådant vil kun føre til ufred i samfundet, som ifølge Koch vil rykke nærmere en opløsning.

Det må altså konkluderes, at lovgivningen samt funktionen af paragrafferne bestemt ikke forstås eller fortolkes ens, hvilket er væsentligt for forståelsen af forholdet mellem ytringsfrihed og religionsfrihed. Muligheden for enighed, vedrørende hvordan dette forhold er og bør være, minimeres, når så vidtgående forståelser fremkommer på det formelle plan.

En del af argumentationen i hvordan forholdet mellem de to frihedsrettigheder er og bør være, tager udgangspunkt i den historiske udvikling. Der er uenighed om, hvorvidt hadske ord automatisk fører til hadbelagte gerninger og voldelige handlinger. Dette er Kochs påstand, som, ifølge ham, understøttes af den dominerende politiske og historiske forskning. Mchangama påpeger derimod, at der ikke findes noget empiri som begrundelse for denne tese. Uvisheden i en påstand-mod-påstand-diskussion gør det sværere at konkludere noget endegyldigt på, i hvor høj grad den historiske udvikling spiller ind i forhold til forståelsen ytringsfrihed og religionsfrihed imellem. Med udgangspunkt

i Weimar-republikken, tegner der sig dog et billede af, at historien er en væsentlig faktor. Koch hævder, at ytringsfriheden i republikken var uhæmmet og tøjleløs, da der var en udpræget jødefjendsk retorik. Imidlertid har ikke kun dette, men ligeledes den høje grad af politisk vold og arbejdsløshed, været medvirkende til, at nazismen kunne vinde indpas. Koch modargumenter herimod ved at forholde sig til de fakta, at der i Weimar-republikken både eksisterede en blasfemiparagraf, samt at denne aktivt blev brugt til at begrænse nazistisk propaganda. Det er et interessant argument i debatten, at overtrædelserne af paragraffen snarere gav øget opmærksomhed og popularitet hos de, der udtalte sig nedværdigende om jøder. Argumentet bruges til at vise, at krænkelser og bestemmelser i visse tilfælde kun gør ondt værre. I forlængelse hertil ser det ud til, at nazisterne ikke anså ytringsfriheden som en hjælp i kampen mod jøder, men snarere fandt, at den kunne bruges til kritik af den nazistiske ideologi.

I debatten om friheden til at ytre sig kritisk, bruges yderligere argumentet om de amerikanske retsmæssige forhold over for de europæiske. Rose fremhæver, at den amerikanske forståelse af ytringsfrihedens grænser er, at disse skal være væsentlig mere lempelige, og at USA herved er en mindre racistisk og mere tolerant nation end adskillige europæiske stater. Som modargument påpeger Koch dog, at den amerikanske model ikke på samme vis kan bruges i Europa og refererer her til den særlige europæiske antisemitisme. Ytringsfrihedens grænser er således ikke kun nationalt, men også kulturelt og geografisk bestemt.

Forståelser af lovgivning er således essentiel i opfattelsen af forholdet mellem ytrings- og religionsfrihed, men også de uformelle begrænsninger må anses som værende en væsentlig faktor. Afvejes de to frihedsrettigheders uformelle grænser, viser det sig, at tolerance er et centralt element, da tolerance netop er bestemt af disse grænser. Tolerance spiller en afgørende rolle i forhold til opretholdelsen af social orden, hvorfor den ifølge Koch fortsat skal understøttes lovmæssigt. Samtidigt bliver den formelle tolerance af Mchangama anset som værende begrænsende for den individuelle frihed. I diskussionen af ytrings- og religionsfrihedens uformelle grænser, bliver også ytringsfrihedens uregerlighed en afgørende faktor, da denne ifølge Hansen gør den formelle lovgivning svær at efterleve i praksis.

Når racisme- og blasfemiparagraffen opfattes som beskyttelse fra krænkende ytringer, må den uformelle ytringsfrihed forstås som begrænset. Tonen bliver hyppigt brugt som argument for en stadig beskyttelse fra krænkende ytringer. Forståelsen af det uformelle afhænger af forståelsen af det formelle, hvorfor opfattelsen af rettighederne er bestemmende for opfattelsen af, hvorvidt tonen kan og bør lovgives.

Både lovgivning og den historiske udvikling samt de uformelle aspekter i forholdet mellem ytrings- og religionsfrihed hænger sammen med frihedsrettighedernes grænser. Forståelsen af disse afhænger dermed af, hvor det menes, at grænserne for dem bør gå. Der er bred uenighed om, netop hvor grænserne bør trækkes for at undgå, at de to frihedsrettigheder kolliderer, samt at det gøres sådan, at det bliver til individets og samfundets bedste. Vidtgående grænser for både ytrings- og religionsfrihed argumenteres for igennem forståelsen af, at samfundet heraf vil blive mere tolerant, så borgerne ikke skal leve med selvcensur og frygt. Hvis tilfredse og frie borgere er målet, er det mest optimale for hver enkelte borger og dermed for samfundet således brede grænser. Men da der er forskellige forståelser af disse vidtstrakte grænser, menes der modsat, at disse kun vil føre til at nogle individer og minoritetsgrupper vil føle sig ekskluderede og trådt på, hvorfor dette scenarie derimod blot vil medføre ufred i samfundet.

Der kan ikke findes et endegyldigt svar på spørgsmålet om, hvor de to frihedsrettigheders grænser bør gå, da dette afhænger af, hvordan disse afvejes i forhold til hinanden. Enten vægtes samfundsfreden eller individets frihed højest alt efter, hvad der forstås som værende det optimale for samfundet. Dette er igen afgørende for forståelsen ytringsfrihed og religionsfrihed imellem.

Endvidere må det konkluderes at være centralt, hvorvidt retten til ytringsfrihed og religionsfrihed anses som henholdsvis individuel eller kollektiv samt negativ eller positiv, og yderligere hvorvidt de ses som værende komplementære eller i konflikt. En potentiel konflikt kan opstå, når de krav og pligter frihedsrettighederne medfører ikke stemmer overens. Udover at være rettigheder er ytringsfrihed og religionsfrihed ligeledes friheder, og således er det også et spørgsmål om, hvorvidt der er fokus på henholdsvis den positive eller negative side af dem. Fokuseres der udelukkende på, at de er enten er negative eller positive og ikke en kombination, påvirker dette igen forståelsen af forholdet ytringsfrihed og religionsfrihed imellem, og om de kolliderer eller ej. Hermed afhænger en konflikt mellem ytringsfrihed og religionsfrihed af fortolkningen af disse som rettigheder og friheder.

Det må ydermere konkluderes, at spørgsmålet om, hvorvidt retten til at ytre sig eller retten til at dyrke sin religion bør vægtes højest i et samfund, har betydning for opfattelsen af forholdet. Det bliver en prioriteringssag, som afhænger af en subjektiv vurdering, der blandt andet begrundes i en afvejning af hensyn til religiøse følelser og andre borgeres rettigheder. Når EMD dømmer i sager om ytringsfriheden overfor religionsfriheden, har førstnævnte ofte fortrinsstilling. I de enkelte nationer afhænger dette dog nærmere af de respektive begrænsende love, eksempelvis blasfemi- og racismeparagraffen, samt det enkelte individ, der dømmer i sagerne.

Konklusionen på spørgsmålet om, hvordan forholdet mellem ytrings- og religionsfrihed kan forstås, samt hvilke konsekvenser denne opfattelse har for holdningen til, hvordan dette forhold bør være,

har ikke et endegyldigt svar. Opfattelserne afhænger af adskillige faktorer og den subjektive indgangsvinkel, og således er det ikke objektivt muligt at anskue, hvordan forholdet mellem ytringsfrihed og religionsfrihed bør være.

Progressionsfokus

Overordnet set har vores projektføreløb været opdelt i to meget forskellige faser. Første stadie kan betegnes som tiden fra gruppedannelsen og helt op til få uger inden afleveringsdatoen. Andet stadie har været udgjort af en meget kort og intensiv periode. Der har været forskellige underperioder i den første fase i takt med, at projektet begyndte at tage form. Dog betegner vi tiden som værende relativt stille sammenlignet med den anden fase.

Hverken i starten eller siden har vores hovedfokus været dimensioner eller karakterer, men derimod har det været interessen for at lave et godt projekt samt lære en masse undervejs. Der har ligeledes været en udpræget fælles entusiasme over et godt projektemne under hele forløbet.

Startfasen var præget af enighed, gå på mod, spænding, lyst og drivkraft. Samtidig oplevede vi dog en høj grad af faglig uklarhed. Hurtigt besluttede vi at holde mindst ét ugentligt gruppemøde. Et gruppemedlem afbrød sine studier på RUC og forlod dermed projektgruppen, hvilket dog ikke havde videre betydning, da vi stadig befandt os i den indledende fase.

I den efterfølgende tid var vi i en undersøgende fase, hvor der opstod en erkendelse af, at projektet kunne gå i alle retninger og blive enormt bredt. Denne erkendelse opstod under henholdsvis vores fælles og individuelle litteratursøgning. Alle idéer og tanker var velkomne og blev undersøgt og diskuteret i fællesskab. Generelt bar tiden præg af åbenhed, dog med en enighed om, at projektet nødvendigvis måtte begrænses. Dette blev ligeledes diskuteret på problemformuleringsseminaret, hvor vi, med konstruktiv kritik fra opponenter og -vejleder, begyndte at bevæge os nærmere et konkret fokus i projektet.

I næste fase fortsatte en udpræget enighed omkring emnet i projektet. En usikkerhed, som dog ikke blev skadende, rettede sig mod den tidsmæssige planlægning, hvor undren over den aktuelle status i forhold til endeligt resultat blev formuleret. Igen var gruppens primære stemning entusiastisk og optimistisk. Vi har hverken oplevet faglige magtkampe eller en følelse af at være i krise. Der har hele vejen igennem været en følelse af, at alt er gået som det skal. Det har ydermere været tilfredsstillende at mærke, hvordan den faglige indsigt gradvist forøgedes, hvilket kun medførte en stigende interesse for vores projekt.

Midtvejsseminaret blev en udmærket anledning til at presse os selv til at få formuleret noget på skrift, da vi hidtil næsten udelukkende havde brugt energi på at læse og tilegne os størst mulig indsigt i problemstillingen.

Antallet af personer i vores gruppe har været passende i forhold til arbejdsfordeling. Vi har mere eller mindre befundet os på det samme faglige niveau, hvilket har styrket den fælles forståelse for problemstillingen samt arbejdet mod et godt fælles resultat. Dette har betydet, at rollefordelingen i gruppen ikke har været betydelig afgrænset, ligesom det ikke har været nødvendigt at lave kontrakter eller skriftlige mål. Vi har generelt haft forståelse for hinandens fordele og særtræk, og udnyttet dem til vores fælles fordel. Vi har altså ikke manglet nogen specifik rolle, da vi har været fælles om at bevare fokus, tage initiativ, skabe social og faglig atmosfære samt god stemning.

Vi har fra begyndelsen været gode til at dele diverse opgaver mellem os og derefter arbejdet mod et så lige udgangspunkt for vidensgrundlaget som muligt. Vi har i den forbindelse hver især forberedt et oplæg til de enkelte gruppemøder, hvor vi har indviet de øvrige i tanker og opdagelser. Vi har dermed givet hinanden feedback og forslag til alternativ læsning.

Ved de to opponentgruppemøder har vi haft en blandet oplevelse. Vi har haft følelsen af at være godt forberedt, men har desværre ikke kunnet give den bedst mulige hjælp selv, da vi ikke har oplevet samme forberedelse hos opponentgruppen. Det har dog været både konstruktivt og behjælpeligt at deltage i de to seminarer, da det har givet os en forståelse for alternative tilgangsvinkler, og samtidig bekræftet os i vores fokus i projektet. Desuden har vi undervejs oplevet stor glæde samt et godt fagligt udbytte af møderne med vores vejleder.

Projektmøderne var i hele den første fase omdrejningspunkt for vores fælles læring. Det var derfor også her vi blev opmærksomme på, at ikke alle i gruppen arbejdede lige hurtigt. Ligeledes blev det klart, at ikke alle havde været i stand til at producere noget på skrift. I enkelte tilfælde burde vi have været bedre til at tage hånd om dette problem, i stedet for kun at tale om det og ikke følge op. Et specifikt problem har været tvivlen om hvorvidt alle har følt, at de kunne være ærlige overfor gruppen i forhold til egne evner og egen indsats.

Der har hersket enighed om mængden af tid vi har haft brug for at lægge i projektskrivningen, sideløbende med vores dimensionskurser.

Den eneste faglige krise kom efter det sidste møde med vores vejleder få dage inden afleveringen. Først her blev vi opmærksomme på den radikalt anderledes tilgang vi skulle have til diskussionen. Vi blev derfor først rigtig pressede på et meget sent stadie, og endte med at udnytte alle vågne timer for at få projektet færdigt på en tilfredsstillende måde.

Progressionen i dette forløb har derfor været oplevelsen at gå fra første tanker og idéer til at have udarbejdet et færdigt produkt. Selve læringsprocessen har altså bestået i at forstå hvordan et projektarbejde organiseres og hvordan vi i fællesskab arbejder kritisk og problemorienteret.

Litteraturliste

Bøger

Eriksen, Jens-Martin & Frederik Stjernfelt 2013: *De anstændige*. Gyldendal.

Hansen, Ejvind (red.) 2013: *Ytringsfriheden til forhandling. Ytringsfrihedens betingelser og udfordringer i det 21. århundrede*. Hans Reitzels Forlag.

Mchangama, Jacob 2012: *Fri os fra friheden. En dansk historie om frihed i forfald*. Gyldendal.

Mill, John Stuart 1859 (Oversat af Jesper Tang ny udgave 1985): *Om friheden*. Apostrof.

Rose, Flemming 2010: *Tavshedens tyranni*. 1. udgave, 3 oplag, Jyllands-Postens Forlag.

Rytter, Jens Elo 2012: *Individets grundlæggende rettigheder*. Foreløbig udgave/1.oplag. Karnov Group.

Artikler

Hajvard, Stig: *Religion og politik i mediernes offentlighed. I: Gudebilleder. Ytringsfrihed og religion i en globaliseret verden*. Antrologi. Redaktion: Lisbet Christoffersen. Tiderne Skifter Forlag 2006. s.44-71

Hansen, Ejvind: *Grænser for ytringsfriheden*. I: *Journalistica*, nr. 1, 2011. s.92-111

Koch, Henning: *Mellem flertal, flerhed og frihed – religiøse minoriteters statslige stilling*. I: *Visio-ner for religionsfrihed, demokrati og etnisk ligestilling*, redigeret af: Christoffersen, Lisbet & Simonsen, Jørgen Bæk. Systime A/S 1999. s.149-162

Koch, Henning: *Ytringsfrihed og tro*. I: *Gudebilleder. Ytringsfrihed og religion i en globaliseret verden*. Antrologi. Redaktion: Lisbet Christoffersen. Tiderne Skifter Forlag 2006. s.72-88

Mchangama, Jacob: *Har ytringsfriheden nogen grænser?* (Denne artikel er fra bogen: *10 bud – på kultur, identitet og værdier*, redigeret af Mehdi Mozaffari. Systime A/S 2012). s. 8-27

Rytter, Jens Elo: *Grundrettigheder - nogle almene begreber.* (Denne artikel er fra bogen: *Grundrettigheder*, af Retsvidenskabeligt Institut B ved Københavns Universitet, Jurist- og Økonomforbundets forlag 2000). s.1-20.

Artikler hentet fra internettet:

Lægaard, Sune: *Religiøse symboler, religionsfrihed og det offentlige rum: 'Stormoskeer' i København?.* In: Tidskriftet Politik, vol 13, no.4, 2010, s.6-14. Hentet d. 30.11.2013 på

https://attachment.fsbx.com/file_download.php?id=1436384739918609&eid=ASTpybuVY4O7xsMXciB9W6pOfKdh0UzZq_veh7cDZs0g1GZhh65wZ8PgOokTNAJBCVE&inline=1&ext=1387292679&hash=ASTb5GBYmUJxipAz

Waldron, Jeremy: *Rights in Conflict.* In: *Ethics, Vol. 99, No. 3*, 2009. s.503-519. Hentet d. 04.10.13 på

<http://www.jstor.org/discover/10.2307/2380863?uid=3737880&uid=2&uid=4&sid=21103229085113>

Wenar, Leif: *The Nature of Rights.* In: *Philosophy & Public Affairs 33, no. 3*, 2005, s.223-252. Hentet d. 04.10.2013 på <http://wenar.info/Nature%20of%20Rights%20Final.pdf>

Internetsider:

Borgernes rettigheder. Sideansvarlig: Anne Gram Jørgensen. Data på internettet, sidst opdateret d. 17.08.2010. Hentet d. 04.12.2013 på

http://www.ft.dk/Demokrati/Grundloven/Hvad%20siger%20grundloven/Kapitel%208_Borgernes%20rettigheder.aspx

De sorte sataner i Netto af Anita Bay Bundegaard. Data på internettet, oprettet d. 16.02.2013. Hentet d.15.12.2013 på: <http://politiken.dk/debat/profiler/bundegaard/ECE1900096/de-sorte-sataner-i-netto/>

Derfor skal racismeparagraffen ophæves. Data på internettet, oprettet d. 19.02.2010. Hentet d. 12.12.2013 på: <http://www.b.dk/kommentarer/derfor-skal-racismeparagraffen-ophaeves>
Gennemgang af relevante retsregler mv. Bilag 1. J.nr. RA-2006-41-0151. Data på internettet, oprettet d. 15.03.2006. Hentet d. 30.11.2013 på <http://www.krim.dk/undersider/straffesager/strafferet/140/muhammed-bilag-1-rigsadvokaten-marts-2006.pdf>

Mangfoldighedens fortaler, af Lasse Horne Kjældgaard. Data på internettet, oprettet d. 01.10.2005. Hentet d. 20.11.2013 på http://politiken.dk/kultur/boger/faglitteratur_boger/ECE124795/mangfoldighedens-fortaler/

Omskæringsdebat: Skal religionsfriheden være individuel eller kollektiv?, af Sune Lægaard, oprettet d. 09.08.2012. Hentet d. 26.10.2013 på <http://www.religion.dk/artikel/473435:Religionsanalysen--Omskaeringsdebat--Skal-religionsfriheden-vaere-individuel-eller-kollektiv>

Racistiske ytringer. Data på internettet, oprettelse og forfatter fremgår ikke, men er oprettet i forbindelse med tema2001. Hentet d. 03.11.2013 på <http://www.dr.dk/nyheder/htm/baggrund/tema2001/indvandring%20i%20danmark/167.htm>

Religionsfrihed. Data på internettet, oprettet d. 01.02.2009. Hentet d. 01.12.2013 på http://www.denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/Jura/Danmarks_statsforfatning/religionsfrihed

Straffelovens bekendelser. Kapitel 27: Freds- og æreskrænkelser. Data på internettet, oprettet d. 22.08.2013, omtrykt d. 07.09.2013. Hentet d. 14.11.2013 på: <https://www.retsinformation.dk/Forms/r0710.aspx?id=152827#Kap27>

Ved danskerne nok om ytringsfriheden? af Jacob Mchangama. Data på internettet, oprettet d. 12.10.2010. Hentet d.01.12.2013 på <http://mchangama.blogs.berlingske.dk/2010/10/12/ved-danskerne-nok-om-racismeparagraffen/>

Vejledende retningslinjer udarbejdet af Det Rådgivende Udvalg vedr. Trossamfund 6. rev. udgave, den 18. august 2011. Data på internettet, oprettet d. 18.08.2011 og opdateret d. 27.08.2013. Hentet

d. 07.12.2013 på http://www.familiestyrelsen.dk/fileadmin/user_upload/Trossamfund/Vejledende-retningslinjer-trossamfund.pdf

Værn om religionsfriheden af Jacob Mchangama. Data på internettet, oprettet d. 30.04.2013. Hentet d. 05.11.2013 på <http://mchangama.blogs.berlingske.dk/2013/04/30/vaern-om-religionsfriheden/>
Ytring. Data på internettet, oprettet d. 02.02.2009, set d. 10.11.2013 på http://www.denstoredanske.dk/Sprog,_religion_og_filosofi/Sprog/Semantik_og_pragmatik/ytring?highlight=ytring

Film & TV-indslag:

Deadline, programvært: Jes Stein Pedersen, Danmarks Radio, 29 min, sendt d. 26.09.2010 på DR2. Oprettet på hjemmeside d. 19.06.2011. Set d. 02.12.2013 på <http://vimeo.com/25309440>

Collision! Free speech and Religion, af Jacob Mchangama. Free To Choose Network, 18 min Oprettet d. 15.05.2013. Set d. 04.10.2013 på <http://www.freetochoose.tv/program.php?id=collision&type=qt>

¹ *Deadline*, programvært: Jes Stein Pedersen, Danmarks Radio, 29 min, Sendt d. 26.09.2010 på DR2. Oprettet på hjemmeside d. 19.06.2011. Set d. 02.12.2013 på <http://vimeo.com/25309440>

² Ejvind Hansen: *Grænser for ytringsfrihed*. I: *Journalistica*, nr. 1, 2011, s. 104

³ *Deadline*, DR2, 26.09.2010

⁴ Jens Elo Rytter: *Individets grundlæggende rettigheder*. Foreløbig udgave/1.oplag. Karnov Group 2012:s. 25

⁵ *Grundloven*, oprettelse fremgår ikke. Data på internettet. Hentet d. 09.10.2013 på: www.grundloven.dk

⁶ Jens Elo Rytter: *Individets grundlæggende rettigheder*, s. 269

⁷ Henning Koch: "Ytringsfrihed og tro", i Lisbet Christoffersen (red.): *Gudebilleder*. Tiderne Skifter Forlag 2006: s.73

⁸ *Den Danske Straffelov*, oprettelse og forfatter fremgår ikke. Omtrykt d. 07.09.2013. Hentet d. 09.10.2013 på: <https://www.retsinformation.dk/Forms/r0710.aspx?id=152827#Kap15>

⁹ (Rigsadvokaten: *Gennemgang af relevante retsregler mv. Bilag 1. J.nr. RA-2006-41-0151*. Data på internettet, oprettet d. 15.03.2006. Hentet d. 30.11.2013 på: <http://www.krim.dk/undersider/straffesager/strafferet/140/muhammed-bilag-1-rigsadvokaten-marts-2006.pdf>)

¹⁰ (Henning Koch: *Ytringsfrihed og tro*, s. 76)

¹¹ *ibid.*: s. 74

¹² Jacob Mchangama: *Ved danskerne nok om ytringsfriheden?*. Data på internettet, oprettet d. 12.10.2010. Hentet d.01.12.2013 på <http://mchangama.blogs.berlingske.dk/2010/10/12/ved-danskerne-nok-om-racismeparagraffen/>.

-
- ¹³ Grundloven, oprettelse fremgår ikke. Data på internettet. Hentet d. 09.10.2013 på: www.grundloven.dk
- ¹⁴ (Jens Elo Rytter: *Individets grundlæggende rettigheder*, s. 241,242)
- ¹⁵ *ibid.*: s. 28
- ¹⁶ *ibid.*: s. 452
- ¹⁷ *Den Europæiske Menneskerettighedskonvention*. Oprettelse fremgår ikke, hentet d. 28.10.2013 på :
<http://www.menneskeret.dk/menneskerettigheder/historie/kilder+til+historen/den+europaiske+menneskerettighedskonvention>
- ¹⁸ *ibid.*
- ¹⁹ Jens Elo Rytter: *Individets grundlæggende rettigheder*, s. 272
- ²⁰ *ibid.*: s. 271
- ²¹ *ibid.*: s. 274
- ²² *ibid.*: s. 271
- ²³ *ibid.*: s. 272
- ²⁴ *ibid.*: s. 244,245
- ²⁵ Henning Koch: *Ytringsfrihed og tro*, s. 81
- ²⁶ *ibid.*
- ²⁷ Jens Elo Rytter: *Individets grundlæggende rettigheder*, s. 251
- ²⁸ John Stuart Mill: *Om friheden*. 1859 (oversat udgave af Jesper Tang, Apostrof 1985): s. 95-96
- ²⁹ *ibid.*
- ³⁰ Ejvind Hansen: *Ytringsfriheden til forhandling. Ytringsfrihedens betingelser og udfordringer i det 21. århundrede*. Hans Reitzels Forlag 2013: s. 18
- ³¹ Lasse Horne Kjældgaard: *Mangfoldighedens fortaler*. Data på internettet, oprettet d. 01.10.2005. Hentet d. 20.11.2013 på http://politiken.dk/kultur/boger/faglitteratur_boger/ECE124795/mangfoldighedens-fortaler/
- ³² Jacob Mchangama: *Fri os fra friheden. En dansk historie om frihed i forfald*. Gyldendal 2012, s. 13
- ³³ Jacob Mchangama: "Har ytringsfriheden nogen grænser?", i Mehdi Mozaffari (red.): *10 bud - på kultur, identitet og værdier i Danmark*, Systime A/S 2012, s. 9
- ³⁴ Jacob Mchangama: *Fri os fra friheden*, s. 15
- ³⁵ *ibid.*: s. 13
- ³⁶ *ibid.*: 14-15
- ³⁷ *ibid.*: s. 21
- ³⁸ *ibid.*: s. 22
- ³⁹ *ibid.*: s. 27
- ⁴⁰ Ejvind Hansen: *Ytringsfriheden til forhandling*, s.18
- ⁴¹ *ibid.*: s.18-19
- ⁴² Jens Elo Rytter: "Grundrettigheder - nogle almene begreber", i *Grundrettigheder*, af Retsvidenskabeligt Institut B ved Københavns Universitet, Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2000, s.2
- ⁴³ *ibid.*: s. 4
- ⁴⁴ *ibid.*: s. 3
- ⁴⁵ *ibid.*: s. 4-6
- ⁴⁶ Leif Wenar: "The Nature of Rights" i: *Philosophy & Public Affairs* 33, no. 3 2005, s. 246. Hentet d. 20.11.2013.
- ⁴⁷ *ibid.*: s. 225

⁴⁸ π henviser til en handling

⁴⁹ ibid.

⁵⁰ ibid.

⁵¹ ibid.: s. 229

⁵² ibid.

⁵³ ibid.: s. 230

⁵⁴ ibid.: s. 231

⁵⁵ ibid.

⁵⁶ ibid.: s. 235

⁵⁷ ibid.: s. 238

⁵⁸ ibid.: s. 240-241

⁵⁹ ibid.

⁶⁰ ibid.: s. 242

⁶¹ ibid.: s. 243

⁶² ibid.: s. 246

⁶³ ibid.: s. 248

⁶⁴ ibid.: s. 249-250

⁶⁵ Den store danske: ytring. Data på internettet. Oprettet d. 02.02.2009. Hentet d. 10.11.2013 på

http://www.denstoredanske.dk/Sprog,_religion_og_filosofi/Sprog/Semantik_og_pragmatik/ytring?highlight=ytring.

⁶⁶ Jens Elo Rytter: *Individets grundlæggende rettigheder*, s. 271

⁶⁷ Ejvind Hansen: *Ytringsfrihedens til forhandling*, s. 19

⁶⁸ ibid.: s. 18-19

⁶⁹ Ejvind Hansen: *Grænser for ytringsfriheden*, s. 98

⁷⁰ Jens Elo Rytter: *Individets grundlæggende rettigheder*, s. 270

⁷¹ ibid.

⁷² ibid.

⁷³ John Stuart Mill: *Om friheden* 1859(Oversat udgave 1985), s. 30

⁷⁴ ibid.

⁷⁵ ibid.: s. 21

⁷⁶ Jens Elo Rytter: *Individets grundlæggende rettigheder*, s. 246

⁷⁷ ibid.: s. 243

⁷⁸ ibid.: s. 244

⁷⁹ *Vejledende retningslinjer udarbejdet af Det Rådgivende Udvalg vedr. Trossamfund 6. rev. udgave, den 18. august*

2011. Data på internettet, oprettet d. 18.08.2011 og opdateret d. 27.08.2013. Hentet d. 07.12.2013 på

http://www.familiestyrelsen.dk/fileadmin/user_upload/Trossamfund/Vejledende-retningslinjer-trossamfund.pdf

⁸⁰ Sune Lægaard: *Religiøse symboler, religionsfrihed og det offentlige rum: 'Stormoskeer' i København?* In: *Tidskriftet Politik*, vol 13, no.4, 2010, s.6-14. Hentet d. 30.11.2013 på

https://attachment.fsbx.com/file_download.php?id=1436384739918609&eid=ASpybuVY4O7xsMXciB9W6pOfKdh0UzZq_veh7cDZs0g1GZhh65wZ8PgOokTNAJBCVE&inline=1&ext=1387292679&hash=AStb5GBYmUJxipAz : s. 10

⁸¹ Jens Elo Rytter: *Individets grundlæggende rettigheder*, s. 243

-
- ⁸² Sune Lægaard: *Omskæringsdebat: Skal religionsfriheden være individuel eller kollektiv?*, oprettet d. 09.08.2012. Hentet d. 26.10.2013 på <http://www.religion.dk/artikel/473435:Religionsanalysen--Omskaeringsdebat--Skal-religionsfriheden-vaere-individuel-eller-kollektiv>
- ⁸³ Jacob Mchangama: Værn om religionsfriheden. Data på internettet, oprettet d. 30.04.2013. Hentet d. 05.11.2013 på <http://mchangama.blogs.berlingske.dk/2013/04/30/vaern-om-religionsfriheden/>
- ⁸⁴ Jens Elo Rytter: *Individets grundlæggende rettigheder*, s. 252
- ⁸⁵ *ibid.*: s. 242
- ⁸⁶ *ibid.*: s. 247
- ⁸⁷ Den store danske: *religionsfrihed*. Data på internettet, oprettet d. 01.02.2009. Hentet d.01.12.2013 http://www.denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/Jura/Danmarks_statsforfatning/religionsfrihed.
- ⁸⁸ Jens Elo Rytter: *Individets grundlæggende rettigheder*, s. 251
- ⁸⁹ *ibid.*
- ⁹⁰ *ibid.*: s. 249
- ⁹¹ Henning Koch: *Ytringsfrihed og tro*, s. 72
- ⁹² *ibid.*
- ⁹³ *ibid.*
- ⁹⁴ *ibid.*
- ⁹⁵ *ibid.*: s. 73
- ⁹⁶ *ibid.*: s. 74
- ⁹⁷ Henning Koch: *Ytringsfrihed og tro*, s. 76
- ⁹⁸ *ibid.*
- ⁹⁹ *ibid.*
- ¹⁰⁰ *ibid.*: s. 77
- ¹⁰¹ Jacob Mchangama: *Har ytringsfriheden nogen grænser?*, s. 15
- ¹⁰² Deadline, DR2, 26.09.2010
- ¹⁰³ *ibid.*
- ¹⁰⁴ Jacob Mchangama: *Har ytringsfriheden nogen grænser?*, s. 16
- ¹⁰⁵ *ibid.*: s. 26
- ¹⁰⁶ *ibid.*: s. 13
- ¹⁰⁷ *ibid.*: s. 15
- ¹⁰⁸ John Stuart Mill: *Om friheden*(oversat udgave 1985), s. 17
- ¹⁰⁹ Jacob Mchangama: *Har ytringsfriheden nogen grænser?*, s. 11
- ¹¹⁰ *ibid.*: s. 9
- ¹¹¹ Ejvind Hansen: *Grænser for ytringsfriheden*, s.96
- ¹¹² *ibid.*: s. 94
- ¹¹³ Ejvind Hansen: *Ytringsfriheden*, s. 18
- ¹¹⁴ Jacob Mchangama: *Har ytringsfriheden nogen grænser?*, s. 11-12
- ¹¹⁵ (Deadline, DR2, 26.09.2010)
- ¹¹⁶ (Flemming Rose: *Tavshedens tyranni*. 1. udgave, 3 oplag, Jyllands-Postens Forlag 2010: s.441)
- ¹¹⁷ (Deadline, DR2, 26.09.2010)
- ¹¹⁸ *ibid.*
- ¹¹⁹ Jacob Mchangama: *Har ytringsfriheden nogen grænser?*, s. 26
- ¹²⁰ Jacob Mchangama: *Derfor skal racismeparagraffen ophæves*. Data på internettet, oprettet d. 19.02.2010, hentet d. 12.12.2013 på: <http://www.b.dk/kommentarer/derfor-skal-racismeparagraffen-ophaeves>)
- ¹²¹ *ibid.*
- ¹²² *ibid.*
- ¹²³ *ibid.*
- ¹²⁴ *ibid.*
- ¹²⁵ *ibid.*
- ¹²⁶ Deadline, DR2, 26.09.2010
- ¹²⁷ *ibid.*
- ¹²⁸ *ibid.*
- ¹²⁹ *ibid.*
- ¹³⁰ Ejvind Hansen: *Ytringsfriheden til forhandling*, s. 21
- ¹³¹ Jens Eriksen & Frederik Stjernfelt: *De anstændige*, Gyldendal 2013: s. 34
- ¹³² Jacob Mchangama: *Collision! Free speech and Religion*. Free To Choose Network, 18 min Oprettet d. 15.05.2013. Set d. 04.10.2013 på <http://www.freetochoose.tv/program.php?id=collision&type=qt>)
- ¹³³ *Collision! Free Speech and Religion*
- ¹³⁴ Jacob Mchangama: *Har ytringsfriheden nogen grænser?*, s. 9

-
- ¹³⁵ *ibid.*: s. 10
- ¹³⁶ *ibid.*: s. 14
- ¹³⁷ *ibid.*: s. 14-15.
- ¹³⁸ Jacob Mchangama: *Har ytringsfriheden nogen grænser?*, s. 13
- ¹³⁹ Flemming Rose: *Tavshedens tyranni*, s. 386
- ¹⁴⁰ *ibid.*
- ¹⁴¹ Jacob Mchangama: *Har ytringsfriheden nogen grænser?*, s. 13
- ¹⁴² Flemming Rose: *Tavshedens Tyranni*, s.440
- ¹⁴³ Henning Koch: *Ytringsfrihed og tro*, s. 80
- ¹⁴⁴ *ibid.* s. 81.
- ¹⁴⁵ Deadline, DR2: 26.09.2010
- ¹⁴⁶ Ejvind Hansen: *Ytringsfriheden til forhandling*, s.206
- ¹⁴⁷ *ibid.*: s.204
- ¹⁴⁸ Eriksen & Stjernfelt: *De Anstændige*, s. 35
- ¹⁴⁹ *ibid.*: s. 26
- ¹⁵⁰ *ibid.*: s. 28
- ¹⁵¹ *ibid.*
- ¹⁵² *ibid.*
- ¹⁵³ *ibid.*: s. 34
- ¹⁵⁴ *ibid.*: s. 35
- ¹⁵⁵ *ibid.*: s. 29
- ¹⁵⁶ *ibid.*
- ¹⁵⁷ Straffelovens bekendelser. Kapitel 27: Freds- og æreskrænkelser. Data på internettet, oprettet d. 22.08.2013, omtrykt d. 07.09.2013. Hentet d. 14.11.2013 på <https://www.retsinformation.dk/Forms/r0710.aspx?id=152827#Kap27>).
- ¹⁵⁸ Eriksen & Stjernfelt: *De Anstændige*, s. 32
- ¹⁵⁹ Jacob Mchangama: *Fri os fra friheden*, s. 144.
- ¹⁶⁰ Jacob Mchangama: *Har ytringsfriheden nogen grænser?*, s. 21
- ¹⁶¹ *ibid.*
- ¹⁶² Jacob Mchangama: *Har ytringsfriheden nogen grænser?*, s. 22
- ¹⁶³ *ibid.*
- ¹⁶⁴ Ejvind Hansen: *Ytringsfriheden til forhandling*, s.25
- ¹⁶⁵ Ejvind Hansen: *Har ytringsfriheden nogen grænser?*, s. 93
- ¹⁶⁶ *ibid.* s. 95
- ¹⁶⁷ Flemming Rose: *Tavshedens tyranni*, s. 440
- ¹⁶⁸ Jacob Mchangama: *Har ytringsfriheden nogen grænse?*, s. 18.
- ¹⁶⁹ Henning Koch: *Mellem flertal, flerhed og frihed – religiøse minoriteters statslige stilling, I: Visioner for religions frihed, demokrati og etnisk ligestilling*, redigeret af: Lisbet Christoffersen & Jørgen Bæk Simonsen. Systime A/S: s.156.
- ¹⁷⁰ *ibid.*: s. 158
- ¹⁷¹ *ibid.*
- ¹⁷² *ibid.*: s. 159
- ¹⁷³ Flemming Rose: *Tavshedens tyranni*, s. 441
- ¹⁷⁴ Jacob Mchangama: *Har ytringsfriheden nogen grænser?*, s. 9
- ¹⁷⁵ Jeremy Waldron: *Rights in Conflict*, In: *Ethics, Vol. 99, No. 3*, 1989. Hentet d. 04.10.2013 på <http://www.jstor.org/discover/10.2307/2380863?uid=3737880&uid=2&uid=4&sid=21103229085113>: s. 511
- ¹⁷⁶ *ibid.*
- ¹⁷⁷ Jeremy Waldron: *Rights in Conflict*, s. 511
- ¹⁷⁸ Collision! Free Speech and Religion
- ¹⁷⁹ *ibid.*
- ¹⁸⁰ *ibid.*
- ¹⁸¹ Stig Hajvard: *Religion og politik i mediernes offentlighed. I: Gudebilleder. Ytringsfrihed og religion i en globaliseret verden*. Antologi. Redaktion: Lisbet Christoffersen. Tiderne Skifter Forlag 2006 s. 68
- ¹⁸² Ejvind Hansen: *Ytringsfriheden til forhandling*, s. 205
- ¹⁸³ Jeremy Waldron: *Rights in Conflict*, s.506.
- ¹⁸⁴ *ibid.*
- ¹⁸⁵ Henning Koch: *Ytringsfrihed og tro*, s.81
- ¹⁸⁶ *ibid.*
- ¹⁸⁷ *ibid.*: s. 82
- ¹⁸⁸ Collision! Free Speech and Religion
- ¹⁸⁹ Jens Elo Rytter: *Grundrettigheder - nogle almene betragtninger*, s. 80